

L'arqueologia a Lleida i a la Catalunya de ponent. Origen i evolució fins a la fi de la Dictadura franquista

1. Preàmbul

Remuntar massa lluny l'origen de l'arqueologia porta aviat a l'obert anacronisme, sovint amb finalitats de legitimació acadèmica, si no es reconeix que bàsicament es va formar i institucionalitzar durant el s. XIX, encara que altres formes de saber anteriors la prefiguressin en part, com pot ser l'antiquària. En la seva gènesi i evolució hi han confluït disciplines molt diverses, des de les ciències naturals als corrents artístics, per la qual cosa presenta línies de desenvolupament molt desiguals, plenes de discontinuïtats i experiències episòdiques, que només parcialment coincideixen amb l'arqueologia actual, que correspon, en realitat, amb una de les derivacions d'aquest procés multiforme i no pas a la inexorable conclusió d'una evolució preestablerta d'inici.

D'altra banda, el seu estudi intern explica molt poca cosa de la pròpia disciplina, si aquesta no és entesa com un producte historiogràfic totalment integrat dins dels projectes socials i polítics que sorgeixen de la dinàmica històrica, en aquest cas del context català. Centrar la investigació sobre l'activitat arqueològica d'una determinada regió de Catalunya no vol pas dir cercar les seves vinculacions amb les hipotètiques constants d'una arqueologia nacional aïllada, sinó tan sols situar el seu desenvolupament en un territori i unes condicions històriques precises que corresponen a les d'un país perifèric respecte a l'evolució científico-cultural de l'occident europeu (CEBRIA, MURÒ, RIU 1990).

2. De l'antiquària a l'arqueologia monumental vuitcentista

Ni les runes d'antics monuments, ciutats o altres elements del registre arqueològic semblen haver merescut cap mena d'atenció dins de la cultura feudal abans del s. XV, ni a Catalunya ni a la majoria de països de l'occident europeu. En aquest context pot inscriure's la transformació en episodis prodigiosos de determinades descobertes, com la recollida en una compilació de miracles de la Mare de Déu de Montserrat, editada a la primera meitat del s. XVI, però de redacció anterior. El fet se situava en un lloc anomenat Muntaiola, proper a la ciutat de Lleida, on uns cavadors trobaren una mà de marbre, segurament un fragment escultòric romà, que portaren a la propietària de l'heretat. Aquesta va fer adoració a la peça i l'emprava en encanteris i fetilleries. Presa per la justícia acusada de nigromàntica, fou alliberada per la intercessió de la Mare de Déu montserratina amb la prometença d'oferir-li l'esmentada mà marmòria, que fou abrasada per un llamp durant el viatge emprès per a complir la prometença.¹ Aquest miracle exemplifica

1. *La hystoria de fray Juan Garin y de como fue fallada la ymagen de Nuestra Señora de Monserrate. Con algunos milagros...*, impressió castellana de la primera meitat del s. XVI d'un text català anònim, precedent i perdut, editat per J. Ginavel Mas a *Un exemplar raríssim de la història de Garí, fundació de Montserrat i miracles de la Mare de Déu*, Monestir de Montserrat 1920, p. 25-26.

perfectament la incapacitat per a copsar la historicitat d'obres produïdes per cultures precedents i, en contraposició, la seva integració dins d'un ordre atemporal com a manifestacions de poders màgics i sobrenaturals.

El reconeixement de les antiguitats romanes com a valor social, en tant que referent històric per a uns determinats cercles intel·lectuals i polítics, es va produir a les dinàmiques ciutats italianes entre els segles XIV-XV. D'elles va sorgir la renovadora historiografia humanista que recopilà informació sobre la societat romana de làpides i monedes, mentre els artistes renaixentistes feien dels monuments i l'art romà el model a seguir per a les seves obres.

L'antiguitat clàssica, sobretot romana, va esdevenir aviat un dels paradigmes culturals per a les classes dominants de l'Europa occidental, i des del Renaixement fins el Neoclassicisme fou gairebé l'únic període històric que va proporcionar un registre arqueològic mereixedor d'interès. L'antiquària fou el saber que es va centrar en el seu estudi, encara que amb unes limitacions evidents també respecte al tipus de documentació objecte d'atenció, circumscrita a les fonts literàries, l'epigrafia i la numismàtica. La seva capacitat d'anàlisi sobre les produccions artístiques i arquitectòniques va ser sempre molt menor, i no començaren a ser sistematitzades fins a l'etapa neoclàssica, sota l'influx de la Il·lustració.

A Catalunya la penetració de l'humanisme va tenir lloc durant el s. XV com a conseqüència de la creixent vinculació de la monarquia catalano-aragonesa amb Itàlia. Ara bé, la crisi general del país i el seu progressiu debilitament en el context europeu no varen permetre que aquesta influència generés una radical renovació del seu panorama cultural, que sols s'hi va inscriure de forma tangencial. D'altra banda, la persistència del gòtic va fer que la introducció dels nous llenguatges artístics d'arrel clàssica s'esdevingués de forma dèbil i tardana, a imitació dels models forans i sense anar acompanyada d'una especial valoració dels monuments romans locals.

Tanmateix, cap a la darreria del s. XV es poden trobar les primeres mostres d'atenció vers les antiguitats romanes en el camp de l'epigrafia, a càrrec d'historiadors coneixedors de les primeres compilacions d'inscripcions realitzades per erudits italians. Aquest és el cas, per exemple, de Pere Miquel Carbonell que féu referència a les làpides d'Isona en els seus treballs historiogràfics a la fi del Cinc-cents. Ara bé, malgrat aquestes notícies primerenques o d'altres de posteriors, a la Catalunya de Ponent no hi va haver un desenvolupament propi de l'antiquària romana, perquè les poques poblacions de la regió que havien estat ciutats romanes no arribaren a posseir cercles culturals amb capacitat per emprendre l'estudi de les restes del seu passat, atès que o bé havien esdevingut nuclis de població molt menor, com Isona i Guissona, o bé no presentaven monuments significatius com ara Lleida.

Durant el s. XVI l'únic centre d'activitat antiquària al Principat va ser Tarragona, on es combinava la presència de vestigis romans de molta entitat amb un cercle intel·lectual afavorit per l'arquebisbat d'Antoni Agustín, l'obra del qual junt amb la de Lluís Pons d'Icart foren les més significatives del període i d'una

notable repercussió posterior. En elles es troben algunes referències marginals a inscripcions i monedes lleidatanes. A partir de la darreria del s. XVI i fins el s. XVIII no hi va haver a Catalunya continuïtat en l'estudi de les antiguitats romanes, solament l'historiador Jeroni Pujades va recopilar notícies epigràfiques, numismàtiques i monumentals de forma col·lateral i sense aprofundir en el seu tractament monogràfic. Autors posteriors, com Peire de Marca o Narcís Feliu de la Peña reproduïren de forma recurrent les seves aportacions, sense avenços significatius.

El primer recull ordenat de l'epigrafia romana al Principat fou l'obra publicada el 1762 pel jurista i catedràtic de dret de la Universitat de Cervera, Josep Finestres, completada pel seu deixeble Ramon Llatzer de Dou el 1769. L'erudició setcentista, però, formada bàsicament per eclesiàstics, va prestar sempre una atenció molt secundària a l'antiquària romana, camp en el qual no va depassar mai l'estadi de la recopilació o el comentari epigràfic. L'antiquilosament d'aquesta respecte al desenvolupament dels estudis de les antiguitats en els països de l'avantguarda cultural europea era molt notable, especialment França i Anglaterra, i fins i tot no era equiparable als avenços efectuats dins mateix de la monarquia hispànica i en concret del País Valencià, on l'antiquària va assolir realitzacions relativament importants durant el s. XVIII.

L'obra dels historiadors eclesiàstics de l'escola de Bellpuig de les Avellanes formada per Jaume Caresmar, Pere Joan Finestres i de Monsalvo, Josep Pascual i Josep Martí, molt influïda pels corrents de la crítica textual, va realitzar una important tasca de revisió de l'epigrafia lleidatana, si bé les seves obres varen restar en gran part inèdites o inacabades. Malgrat això, bona part del seu treball es va donar a conèixer d'una forma indirecta en ser incorporat en obres d'altres autors, com ara els tractats d'històrics o els viatges erudits i artístics d'Enrique Flórez, Joan Francesc Masdeu, Antoni Ponz i Jaume Villanueva, apareguts a cavall dels s. XVIII-XIX. Un destí similar tingueren els treballs del notari lleidatà Josep Pocurull, recopilats per altres estudiosos en aquest mateix període (FABRE, MAYER, RODA 1985; TARRAGÓ 1944, 8-24).

Els projectes historiogràfics de l'erudició crítica del Set-cents s'ensorraren per sempre més arran de les transformacions d'inici del s. XIX, quan la caiguda del vell ordre absolutista i l'afermament del règim liberal a l'Estat espanyol varen sancionar la transició al capitalisme a Catalunya. La renovació subsegüent del panorama historiogràfic va iniciar-se cap al segon terç del segle dins d'un context social i cultural completament diferent, imbuït dels postulats del romanticisme conservador, que va constituir la resposta cultural de la naixent burgesia a l'agudització de les lluites socials. Això va representar una forta limitació de les seves capacitats, de forma que es va moure dins d'uns paràmetres literaris i historicistes que varen dificultar enormement la penetració dels corrents més renovadors, tant en el camp pròpiament historiogràfic i arqueològic com, en general, de tots els sabers científics.

Entre els canvis més significatius d'inici del s. XIX cal assenyalar la ràpida secularització de l'activitat historiogràfica, que es va desplaçar des del sector

eclesiàstic al grup intel·lectual-professional que es va crear dins de la nova burgesia. La formació i els interessos dels estudiosos vuitcentistes diferiren notablement de l'erudició eclesiàstica i destaca, sobretot, la creixent atenció cap a les antigues produccions artístiques que abans havien estat del tot ignorades a Catalunya. L'interès per l'evolució de les arts i la valoració dels llenguatges artístics no clàssics s'havia encetat en ple s. XVIII a diversos països de l'Europa occidental, encara que a Catalunya no va donar-se fins molt més tard, quan el corrent romàntico-medievalista es trobava en un estadi de plena definició. Precisament, l'anàlisi formal de l'evolució històrica de les arts va configurar el primer camp d'estudi pròpiament arqueològic, la denominada arqueologia monumental.

Als Països Catalans el pas de l'erudició antiquària als estudis artístics de l'arqueologia monumental el representa un producte aliè al context intel·lectual local, però d'una gran transcendència posterior, el *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* d'Alexandre de Laborde, publicat a París entre els anys 1806 i 1820. En ell es trobaven integrats per primera vegada monuments romans i medievals, en una síntesi dels temes recurrents de l'antiquària setcentista i amb la prefiguració d'aquells que serien objecte d'atenció preferent pels cercles romàntics durant bona part del s. XIX. Cal fer esment però, que aquesta obra tracta de forma molt marginal els monuments de la ciutat de Lleida, únic lloc de la Catalunya de ponent al qual fa atenció i del qual sols descriu succintament la seva topografia i fortificacions com a introducció a una àmplia ressenya de la campanya cesariana.

El caràcter del romanticisme a Catalunya, eminentment literari i d'un fort component historicista, va dificultar en gran mesura el desenvolupament dins dels seus programes d'una arqueologia monumental analítica, a diferència de les realitzacions de l'escola francesa encapçalada per Arcisse de Caumont i Eugène Viollet le Duc. Uns primers i confusos intents foren realitzats pel més destacat exponent del romanticisme conservador, el crític artístic Pau Piferrer autor del volum dedicat al Principat de l'obra *Recuerdos y bellezas de España (1839-1842)*, però no foren continuats en els anys centrals del segle. Els monuments del Pla de Lleida descrits per Pau Piferrer foren la Seu Vella, l'església ceriverina de Santa Maria, així com el convent de Sant Bartomeu i el mausoleu renaixentista de Bellpuig d'Urgell. L'atenció pels monuments medievals locals fou assumida durant el darrer quart del s. XIX pels escriptors lleidatans integrats en el moviment de la Renaixença com Josep Pleyan i Porta (1841-1891), que l'estudià en la seva àmplia obra (TARRAGÓ 1944, 32-33), o Lluís Roca i Florejachs (1850-1882) autor de la monografia *La Seo. Memoria de la catedral antigua de Lérida*, redactada el 1878 i publicada íntegrament el 1881, on l'erudició històrica es combina amb buides però florides descripcions literàries (MANGUES 1991). La peça cabdal que expressa la síntesi entre els estudis monumentals i els postulats del moviment catalanista finisecular fou l'*Album històric, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia (1880-1883)*, dirigit conjuntament per Josep Pleyan i Francesc Renyé.

El pas de la compilació i descripció monumental a l'estudi arquitectònic i artístic de les produccions

medievals no va prendre cos fins a la renovació positivista de la fase final de la Renaixença, quan paral·lelament dins del camp artístic l'interès per l'art medieval va esdevenir central en la formulació d'un nou llenguatge que superés l'esgotat eclecticisme i que va donar lloc al Modernisme. Només al tombant del s. XIX-XX la labor compilatòria precedent va arribar a esdevenir arqueologia monumental en els treballs de sistematització efectuats per Josep Puig i Cadafalch dins del camp de l'arquitectura romànica o Josep Gudiol en el de l'art religiós medieval. Cal assenyalar, en aquest darrer sentit, la importància de l'anomenada arqueologia sagrada vuitcentista, subgènere promogut per l'Església catòlica destinat a valorar culturalment el seu patrimoni artístic, greument amenaçat pels moviments liberals i esquerrans. La seva influència a Catalunya va ser notable i va donar origen a diversos museus diocesans com els de Lleida i Solsona com més endavant es comenta. Tanmateix, a partir de l'inici del Nou-cents i per raons complexes, aquests estudis deixaren gradualment de ser conceptualitzats com arqueologia i derivaren cap a la història de l'art, mentre que en l'arquitectura la irrupció del moviment racionalista i la ruptura de l'historicisme provocaren el trencament de la tradició dels estudis monumentals. La matèria objecte d'estudi per part de l'arqueologia es va reduir cada cop més als objectes i estructures extrets en un procés d'excavació, fins arribar a la pràctica i enganyosa sinonímia actual entre un i altre.

La pobresa i l'immobilisme de l'antiquària setcentista afegida al complet desplaçament dels interessos historiogràfics i arqueològics cap al medievalisme per part del romanticisme català varen conduir a una profunda desatenció envers les antiguitats romanes durant el s. XIX, que sols foren objecte d'alguns estudis molt puntuals per erudits marginals als corrents culturals dominants, de manera que ni tan sols l'epigrafia tingué rellevància especial. El ric corpus d'inscripcions romanes d'Isona es va mantenir com el principal centre d'atenció dels epigrafistes a la Catalunya de Ponent, i durant el Vuit-cents va ser objecte de diversos estudis, com l'inventari sistemàtic realitzat per l'erudit Joaquim Albert de Moner i de Bardaxí el 1806² i el reunit anys més tard per l'arqueòleg tarragoní Bonaventura Hernández i Sanahuja el 1864.³ L'estudi de les inscripcions romanes es va limitar a la reproducció més o menys mimètica de les aportacions precedents o a l'afegit d'algunes noves troballes. Totalment extern al desenvolupament dels estudis

2. *Oración gratulatoria que el dia de su ingreso a la Real Academia de Buenas Letras de la ciudad de Barcelona dijo Dn Joaquin Alberto Moner de Bardaxi dia 30 de abril de 1806 sobre los restos de antigüedad de la villa de Ysona...*, acompanyada de la *Colección de inscripciones romanas de la villa de Ysona...* (Arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, lligall 13, núm. 1). La col·lecció de làpides fou publicada a les *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona* vol. II (1868), 241-249, precedida pel text de Ramon Roig i Rey «Memoria leída en la Academia de Buenas Letras de Barcelona el dia 15 de enero de 1839...» 221-240, referent a la identificació de la ciutat romana d'Aeso amb Isona.

3. *Lápidas de la antigua Aesona*, Tarragona 22 de febrer de 1864 (Arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, lligall 35, núm. 21, R. 1.082).

epigràfics catalans va ser el projecte de recopilació de les inscripcions llatines de l'imperi romà endegat per l'Acadèmia de Berlín. Emil Hübner fou l'encarregat de portar a terme aquesta tasca a la Península Ibèrica, compilada en el volum segon del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, publicat a Berlín el 1869 amb un suplement aparegut el 1892. Tot i que per a la seva redacció Emil Hübner va comptar amb la col·laboració de nombrosos corresponents locals, en cap cas això va significar un factor de dinamització dels estudis romans a Catalunya. L'estat dels coneixements en epigrafia fixat per aquesta obra ha restat pràcticament invariable fins a dates molt recents.

Les disquisicions sobre la topografia romana de la ciutat i els pobles pre-romans al Pla de Lleida, encetades pels erudits dels s. XVII-XVIII (CLOSA 1988), foren continuades pels estudiosos vuitcentistes sempre sense fonament arqueològic i en referència exclusiva als textos clàssics, l'epigrafia i la numismàtica ibero-romana, que alguns patricis locals recopilaren en monetaris particulars (TARRAGÓ 1944, 50-70; SOL 1961-1962; LARA 1975). La topografia filològica, basada fonamentalment en un coneixement literari i en una cadena de cites d'autoritats llibresques, no va donar pas lloc a la seva comprovació empírica de camp mitjançant excavacions o prospeccions sistemàtiques. En aquest sentit, només hi ha l'exemple de l'exploració de les vies romanes entre Lleida i les ciutats de l'Aragó protagonitzada per l'escolapi Eduard Llanas de la delegació de Vilanova i la Geltrú de l'Associació d'Excursions Catalana, realitzada en col·laboració amb alguns notables locals i publicada el 1889.⁴ Les úniques troballes produïdes durant el s. XIX foren estrictament fortuïtes i no donaren lloc al seu estudi arqueològic.

Aquest és el cas de la recuperació dels mosaics de la vil·la romana del Vilet a Rocafort de Vallbona, posats al descobert de manera casual per la riuada provocada per l'aiguat del dia de santa Tecla de l'any 1874. No fou però fins al cap de dos anys que per iniciativa personal i autofinançada del governador civil Frederic Terrer aquests mosaics foren dibuixats i parcialment extrets, sota la direcció tècnica de l'arquitecte provincial Juli Saracibar. Una part dels fragments foren traslladats al Museu de la Comissió de Monuments Lleidatans i l'altre lliurada a la col·lecció de la Real Academia de la Historia de Madrid (SAULA, 1993, 54-56). D'aquesta descoberta tan sols Frederic Renyé en va redactar una breu nota descriptiva on esbossava la interpretació del seu context arqueològic.⁵ Molt posteriorment el jaciment va tornar a ser excavat per l'Institut d'Estudis Catalans el 1912 arran de noves troballes produïdes per les labors agrícoles.⁶ Altres troballes, com les realitzades cap al 1880 durant les

obres de la nova església lleidatana de Sant Joan, en un indret on ja se n'havien produït durant el 1779, no generaren tampoc l'exploració del lloc (PÉREZ 1991, 76-77).

L'antiquària romana no va donar pas a Catalunya als estudis arqueològics, limitada com estava a l'ús de la fonts literàries, epigràfiques i numismàtiques. Tampoc en el Vuit-cents varen desenvolupar-se estudis monumentals sobre aquest període, marginat com era pel romanticisme imperant. De fet, tal estat de coses ha continuat durant gran part del s. XX. La superació de l'estricta recuperació accidental de vestigis, sense cap sistematització, va ser encetada des d'un punt de vista estrictament artístic per Josep Puig i Cadafalch en el primer volum de *L'arquitectura romana a Catalunya* el 1909 i continuada més tard amb l'obra *L'arquitectura romana a Catalunya*, publicada el 1934. Troballes com les de Vilagrassa el 1920 (SAULA, 1993, 58), les que més endavant es ressenyen de l'estació de ferrocarril a Lleida entre 1926-1928 o les efectuades per l'Institut de Estudios Ilerdenses durant el franquisme no varen portar a un estudi del domini romà en aquesta regió, sinó com a molt ressenyes descriptives d'excavacions o convencionals compilacions noticioses.

3. L'origen de la ciència prehistòrica europea

La història més antiga de qualsevol país començava des de la seva població pels descendents de Noé i s'explicava a partir d'una barreja eclèctica de mitologia clàssica i bíblica fins que la crítica històrica del Set-cents va escombrar amb rotunditat aquestes construccions. L'ensulsiada de la història mítica va ser suplantada per l'estudi de les fonts greco-llatines referides als pobles pre-romans, cosa que no generava cap contradicció a una història basada en la breu cronologia bíblica. Si la crítica textual va ser molt eficient en el desmantellament del vell paradigma historiogràfic, en canvi fou totalment incapaç de superar-lo. La formulació d'una llarga cronologia per a la història de la Terra i la seva interpretació com un procés canviant es va efectuar des de les ciències naturals entre els s. XVIII i XIX, camp dins del qual es desenvoluparen els primers estudis sobre l'antiguitat de l'home i les seves cultures més arcaïques. D'altra banda, la construcció d'una teoria evolutiva de la societat tampoc va procedir de l'erudició historiogràfica, sinó que foren els estudiosos britànics i francesos de l'economia política qui varen reconèixer el procés de canvi social en la història i l'ordenaren en quatre estadis econòmics successius, la caça, la ramaderia, l'agricultura i el comerç (MEEK, 1976).

Cap d'aquestes qüestions s'insinuaren als Països Catalans ni a la resta de dominis de la monarquia borbònica fins entrat el s. XIX, tot i haver-se estigmatitzat els orígens mítics durant el segle anterior. En el Set-cents s'havia desvetllat un cert interès pels pobles pre-romans i els colonitzadors, que no va arribar a ser sistematitzat. Durant la primera meitat del Vuit-cents es va arribar a reformular la història pre-romana a Catalunya en una successió de pobles començada pels ibers, considerats la primera població peninsular i de condició bascoide, seguida per les invasions cèltiques

4. E. LLANAS, «Excursió col·lectiva al Plá comprés entre lo Segre y lo Cinca. Antigüetats romanas», *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalanes* (Barcelona), núms. 124-126 (1889), p. 2-30. Referències a les vies romanes del Pla de Lleida també es poden trobar al text «Ubicación de las poblaciones catalano-romanas y auxilio de la arqueología viaria a la geografía histórica» publicat dins *Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción del Rdo. P. Eduardo Llanas...*, Imprenta de Jaime Jepús y Roviralta, Barcelona 1891.

5. F. RENYÉ, «Correspondencias», *La Renaixensa* (Barcelona), any VI vol. II núms. 7-8 (1876), 309-311.

6. Vegeu nota 24.

i per la posterior arribada dels colonitzadors grecs i fenicis fins a la dominació romana. Aquesta construcció, d'una gran fortuna, va influir molt directament en les primeres recerques arqueològiques vuitcentistes i no va desaparèixer fins a l'entrada del s. xx.

L'arqueologia prehistòrica europea va sorgir entre les dècades de 1820 i 1830 del camp de la geologia i la paleontologia, quan les observacions estratigràfiques varen portar a associar l'utilatge lític amb restes humanes i de fauna desapareguda, cosa que va permetre establir la notable antiguitat de l'home i l'existència d'un llarg període històric anterior a les cultures escrites, l'anomenada prehistòria. Abans, però, entre els s. xvii-xviii s'havia reconegut l'utilatge lític trobat a Europa com una obra humana, i no natural com es pensava anteriorment, en ser comparat amb estris similars de procedència ultramarina, especialment americana. Ara bé, no fou fins a la introducció de la noció del canvi social en la història que va ser possible bastir unes rudimentàries tesis evolutives basades en el registre arqueològic, és a dir, en la diversitat de materials emprats en l'utilatge antic, la pedra, el bronze i el ferro, així com en la seva tipologia particular, la pedra tallada i polida, o bé en la variació de les produccions ceràmiques o les formes d'enterrament. La combinació d'aquests coneixements amb els de les ciències naturals conduïren a un notable progrés dels estudis de prehistòria, que cap al segon quart del s. xix s'afermaren a bona part d'Europa, alhora que s'iniciava la seva institucionalització amb la creació d'una xarxa d'associacions, publicacions i congressos específics d'aquesta disciplina.

Ni Catalunya ni l'Estat espanyol foren pioners de la recerca prehistòrica ni tingueren cap paper rellevant en els seus progrésos durant el Vuit-cents. Aquí els avenços de l'arqueologia prehistòrica, com de les altres ciències, arribaren amb un notable retard a causa de la marginalitat en el context internacional i sobretot, també, per la pressió cultural conservadora respecte a les disciplines que s'insinuaven contradictòries amb els postulats de l'Església catòlica. La introducció de la ciència prehistòrica es va produir quan les seves formulacions es trobaven en un estadi avançat de definició i sempre a través del camp de la geologia. Precisament, foren els enginyers de mines locals o els de les companyies mineres d'altres països establertes a la Península qui encetaren les recerques i confegiren les primeres síntesis.

Al Principat, a causa segurament de la seva pobra importància minera i per la manca d'una escola pròpia de geologia, els estudis de prehistòria no tingueren cap desenvolupament fins a final de segle. Aleshores, per una banda, la diversificació del creixement industrial català va propiciar el reconeixement geològic del país i per l'altra, el progressiu decantament positivista de la Renaixença va afavorir els estudis naturalistes, alhora que els grups eclesiàstics més dinàmics intentaven harmonitzar els avenços d'aquestes disciplines amb els dogmes religiosos per a contrarestar la seva creixent vinculació als moviments progressistes. Tot plegat no sols va propiciar les exploracions geològiques sinó que va donar lloc a la creació d'una escola de geologia vinculada al Seminari barceloní, iniciatives de les quals sorgirien els primers estudis de prehistòria de Catalunya. Així mateix, l'historicisme

que dominava l'erudició local fou en part abandonat i la seva atenció es va ampliar cap a d'altres camps, en un procés afavorit per la introducció dins d'aquest col·lectiu de professionals amb formació naturalista, com ara farmacèutics i metges, entre els quals el banyolí Pere Alsius en seria el millor exemple.

4. Dels druides als geòlegs

Als països de l'Europa septentrional l'estudi dels megàlits va iniciar-se vers el s. xvii i aviat tals construccions foren considerades temples cèltics i obra dels seus sacerdots, els druides. El celtisme va tenir una notable difusió durant tot el s. xviii i l'inici del segle següent, vinculat tant a la valoració il·lustrada de les religions dites naturals, com a la de les cultures no clàssiques pròpia del moviment romàntic. La compilació i estudi del megalitisme dins de l'escola celtista no va produir contribucions històriques significatives i derivà cap a estèrils i fastuoses especulacions, seguides encara avui dins del camp de la parapsicologia. Als Països Catalans el primer estudi sobre restes monumentals corresponen als monuments talaiòtics menorquins. El fet que l'illa després de la Guerra de Successió passés de la dominació espanyola a la britànica i francesa va permetre un important desenvolupament econòmic aparellat amb un notable dinamisme de l'activitat cultural vinculada, encara que de forma un xic remota, amb els corrents intel·lectuals franco-britànics, que per contra difícilment penetraven als dominis del reialme borbònic. El màxim exponent d'aquest influx fou Joan Ramis i Ramis, advocat i tractadista de temes menorquins tant històrics com naturalistes, que l'any 1818 va publicar un estudi sistemàtic dels monuments talaiòtics, on els considerava obra dels celtes i dels sacerdots druídics, d'acord amb la hipòtesi formulada pel militar anglès John Armstrong en la seva història de Menorca, escrita entre 1740 i 1742. A Mallorca la tesi cèltica la va adoptar Joaquim Maria Bover en el decenni de 1830 en referència al talaiotisme local, i d'aquí fou transmesa a Catalunya on Joan Francesc Albiñana i Andreu de Bofarull la feren servir per explicar el basament ciclopi de la muralla de Tarragona el 1849.

Celtisme i druidisme arribaren amb molt retard al Principat, quan havien entrat en una profunda i irreversible crisi en els països on s'havien originat i no tingueren pràcticament força per generar estudis sistemàtics del megalitisme local, tot i que comptaren amb algun seguidor d'importància com l'historiador romàntic Antoni de Bofarull i de Brocà. Així mateix, fou sota l'influx d'aquestes tesis que es donaren a conèixer els primers dòlmens catalans. La publicació més antiga sobre megàlits de Catalunya féu referència a un conjunt de dòlmens del Pallars i fou obra de Joaquim Manuel de Moner i de Siscar (m. 1907), advocat de Tamarit de Llitera i tractadista de temes històrics i jurídics ribagorçans, membre d'un llinatge de la petita noblesa erudita i fill de l'epigrafista Albert de Moner i de Bardaxí. Aquest autor va editar el 1872 la monografia *Dos monumentos druidicos sitos en el distrito municipal de Senterada*, que s'emmarca plenament en el corrent esmentat en entendre els dòlmens de la Serra de Pinyana com a altars per a sacrificis druídics (PERICOT, 1925: 11 i 108).

L'aparició d'aquest estudi no va tenir repercussió immediata però, recollida la notícia posteriorment pels primers tractadistes del megalitisme català, va encarilar noves recerques, de manera que cap a la fi del s. XIX el Pallars junt a l'Empordà eren les regions on es coneixien més dòlmens de Catalunya. Aviat l'atribució cèltico-druídica fou durament contestada, sobretot en l'obra de Salvador Sanpere i Miquel qui, per contra, considerava el megalitisme obra dels primers pobladors de la Península, el poble basco-ibèric.⁷ Aquesta tesi va tenir una llarga perduració i en base a arguments arqueològics, etnogràfics i lingüístics fou defensada encara per Francesc Carreras i Candi durant el primer quart del s. XX.⁸

Cap al decenni de 1870 l'historiògraf lleidatà Josep Pleyan va recopilar notícies de tota índole sobre la ciutat, que va aplegar en diverses compilacions de caràcter històrico-geogràfic com foren els diccionaris regionals o les guies urbanes, uns gèneres de gran difusió durant el s. XIX. En aquestes obres va presentar com a pre-romans, celtes o ilergets en la seva terminologia, els enterraments que arran de diferents moviments de terres s'havien trobat a l'exterior del recinte murat de Lleida, entre els portals dels Boters i de Sant Miquel, la presència dels quals havia estat ressenyada per l'erudició local des del s. XVIII (TARRAGÓ, 1944, 42-48) L'atribució crono-cultural es fonamentava en la tipologia de les tombes i en la troballa a l'indret de monedes ibèriques, qualificades de celtibèriques per la numismàtica vuitcentista i del segle anterior, cosa que li va permetre presentar aquestes sepultures com a monuments celtes i testimonis arqueològics fefaents de la Lleida pre-romana.

Les tombes d'aquesta necròpoli, descrites i reproduïdes en detall per Josep Pleyan a la *Guía cicerone de Lérida* el 1877 eren del tipus antropomorf, que l'autor qualificava d'olèrdolà d'acord amb la denominació que se'ls va aplicar al llarg del Vuit-cents i fins entrat el s. XX, pel fet que les primeres que havien estat donades a conèixer foren les situades a Olèrdola. La seva cronologia, fixada per alguns estudiosos en època pre-romana, va ser aviat discutida i produí durant els decennis de 1870 i 1880 un debat important, potser un dels primers que per la natura dels arguments emprats pot ser caracteritzat de pròpiament arqueològic, i que es va cloure amb la refutació de l'adscripció pre-romana d'aquests enterraments per considerar-los d'època plenament cristiana.⁹ La hipòtesi celtibèrica en relació a les tombes antropomorfs de la necròpoli

lleidatana ja va ser posada en dubte per Francesc Renyé arran del descobriment d'un conjunt d'enterraments el 1876. Aquest autor no sols desestimava el caràcter cèltic de les tombes trobades a Lleida, sinó que les considerava romanes per la presència en una d'elles d'una moneda de l'emperador Gal·liè que suposava una ofrena funerària.¹⁰ De tota manera, aquesta necròpoli, identificada actualment com el cementiri hebreu de la ciutat, encara fou qualificada d'ibèrica en el decenni de 1940 (TARRAGÓ, 1944: 48-49), en un exemple paradigmàtic del retardatarisme de determinada erudició arqueològica local.

Un altre intent per presentar vestigis prehistòrics, aquest cop també del Pallars, prou desorientat i marcadament anacrònic, el va realitzar el metge de Tremp i catedràtic de ciències naturals de l'institut de Tarragona Antoni Mir i Cases (1830-1885) a *La estación troglodítica de Susterris (Conca de Tremp)*, obra publicada en versió definitiva el 1885.¹¹ Es tracta d'una abarrocada disquisició a partir de la presentació d'uns vestigis suposadament pre-romans, consistents en tines o trulls tallats a la roca, incisions cruciformes i clots anomenats petjades del dimoni, que es trobaven a les proximitats d'una balma de l'estret de Susterris, ara sota del pantà de Sant Antoni. De la presentació d'aquests vestigis l'autor passa a debatre el caràcter cèltic o ibèric de la població de la cova, els ritus que suposadament s'hi executaven i la funció d'altars o tombes dels dòlmens i altres monuments troglodítics, categoria dins de la qual inclou les obres rupestres de Susterris. Finalment arriba a una pintoresca solució sincrètica en considerar-ho un altar troglodític ibèric de ritus druídic, coetani a la conquesta romana.

Es tracta tot plegat d'una exposició imbuïda de conservadorisme catòlic, obertament contrària a l'acceptació dels avenços en l'estudi de la prehistòria respecte a la llarga cronologia d'aquesta etapa, i de rebuig a la seva subdivisió en fases segons els tipus d'utilatge petri o metàl·lic, en tant que implica un reconeixement de l'evolució social.¹² Paral·lelament fa esment a la troballa de destrals de pedra polida a la zona, on s'autoconsidera el pioner de la seva identificació com a estris prehistòrics, i a més descriu l'excavació que va realitzar al dolmen de la Casa Encantada de Pinyana a Senterada, segurament la primera exploració arqueològica realitzada a la regió pallaresa i que va tenir com a objectiu determinar tant la funció funerària del monument com el tipus racial dels que hi foren sepultats.

7. «Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos», *Revista de Ciencias Históricas* (Barcelona), II (1881), 462-463.

8. Aquest autor va revisar els dòlmens de Senterada a l'article «Dólmenes de Piñana y Vilasar», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), II (1903-1904), 88-91.

9. En el debat hi participaren, entre d'altres, Antoni Bofarull i de Brocà, Bonaventura Hernández i Sanahuja, Emil Hübner, Manuel Milà i Fontanals, Francesc Martorell i Peña, Amador de los Ríos o Salvador Sanpere i Miquel i el va cloure definitivament Josep BOTET i Sisó amb l'«Estudio sobre la antigüedad de algunas sepulturas talladas en la roca», *Revista de Gerona* (Girona), vol. XIII (1889), 236-247, en establir feafament la seva relació amb temples medievals.

10. «Correspondencias», *La Renaixensa* (Barcelona), any VI vol. II, núms. 11-12 (1876), 463.

11. Una primera versió es troba a *Album històric, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia*, Lleida 1880-1883, reeditada en el recull d'obres d'aquest autor sota el títol *Monografía de la fidelíssima vila de Tremp...*, Pagés Editors, Lleida 1991, 51-79. El text definitiu va ser publicat a Tarragona el 1885 i correspon a una disertació llegida a la Societat Arqueològica Tarraconense, de la qual l'autor era membre.

12. El colofó d'aquesta obra exemplifica perfectament l'acusat immobilisme d'Antoni Mir, que s'expressa així: «¡Qué efecto produciría el silbido de la locomotora si por maravilla llegase á despertar de su profundo sueño á los hombres prehistóricos que allí vivieron!... Mas sus huesos no se conmovieron ya hasta que los llame la trompeta del juicio postrero para acudir á otro valle, donde han de reunirse todas las generaciones; y allí se harán patentes muchos errores que tiene por verdades la presuntuosa ciencia moderna (...).» (Op. cit., nota 11, 32).

Les referències donades entre els anys 1880-1883 per Josep Pleyan a l'*Album històric, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia* de la troballa d'utilatge prehistòric a la Cova del Tabac de Camarasa i les altres notícies sobre megàlits dels Pallars feren que l'enginyer de mines Lluís Marià Vidal (1842-1922), geòleg interessat en l'arqueologia prehistòrica i excursionista estretament vinculat al moviment catalanista, examínés de nou els jaciments coneguts i ampliés la recerca a d'altres zones de la Noguera, Pallars i Alt Urgell en ser nomenat cap del districte de Lleida l'any 1888 (GÓMEZ-ALBA, 1992: 64-68). Les seves investigacions foren durant molt temps fonamentals per al coneixement del neolític i del megalitisme a la Catalunya occidental. Entre les seves publicacions destaquen les titulades *Más monumentos megalíticos en Catalunya*¹³ i *Les coves prehistòriques de la provincia de Lleyda*.¹⁴ Cal fer menció que en el segon d'aquests treballs l'autor remarcava molt especialment la manca de testimonis d'època paleolítica i la necessitat d'emprendre recerques en aquest sentit. Ambdós estudis foren molt temps després revisats per Josep de C. Serra-Ràfols, arran d'una exploració als jaciments pallaresos realitzada pel seminari de Prehistòria de la Universitat barcelonina el 1922.¹⁵ Les troballes que hi va realitzar Lluís Marià Vidal formaren part de la seva important col·lecció particular de geologia, paleontologia i prehistòria, que va llegar a la Junta de Ciències Naturals de Barcelona.¹⁶

Malgrat que Lluís Marià Vidal va dedicar-se tan sols marginalment a l'arqueologia prehistòrica, la seva contribució fou fonamental per deslliurar-la definitivament de les caduques concepcions de l'escola filològica o de l'antievolucionisme i per encarrilar la recerca dins les formulacions de la prehistòria sorgida de les ciències naturals. Precisament, la seva formació tècnica en el camp de la geologia li va permetre sistematitzar els desestructurats coneixements aportats fins aleshores per l'erudició local i que havien estat tractats amb força desencert per la historiografia. La seva labor fou simultània a la d'altres naturalistes com Jaume Almera (1845-1919), Manuel Cazorro (1865-1935) o Norbert Font (1874-1910), si bé no arribaren a consolidar-se plenament en escola perquè la institucionalització i professionalització de l'arqueologia a Catalunya va produir-se a principi del s. XX en un context ben diferent.

5. L'arqueologia noucentista

El canvi de segle va portar una profunda modificació de la conjuntura cultural i política de Catalunya que tot seguit transformà radicalment la recerca arqueològica, no sols en la seva forma d'organització sinó també i, molt especialment, en la seva articulació amb uns projectes historiogràfics molt precisos. El desenvolupament de la societat catalana durant el darrer quart del Vuit-cents havia produït el pas del moviment catalanista al projecte polític regionalista, sota l'hegemonia dels sectors conservadors. Entre el primer i segon decenni del s. XX el regionalisme conservador va assolir el control polític de Catalunya des dels organismes municipals i provincials, fins obtenir una administració autonòma amb la constitució de la Mancomunitat el 1914. Això va permetre el desplegament del projecte social noucentista, els objectius del qual eren tant la creació d'una cultura cívica catalanista, com també la superació del retardarisme científic i cultural del país, apartat dels corrents internacionals i sense unes infraestructures eficients, malgrat els intents regeneracionistes finiseculars. La seva realització més important fou la creació d'una xarxa d'organismes de caire educatiu i acadèmic independent de l'inoperant aparell estatal, deutor dels interessos oligàrquics espanyols. Des d'ella els sectors intel·lectuals-professionals vinculats a la Lliga Regionalista varen desplegar una intensa labor que si bé va quedar frenada durant la Dictadura del general Primo de Rivera, va tornar a ser reempresa a la seva caiguda, encapçalada en la nova conjuntura per les forces republicanes i nacionalistes, que en bona part assumiren el projecte cultural noucentista sota una nova formulació populista i vehiculada des de l'aparell de govern de la Generalitat republicana.

La formació l'any 1907 de l'Institut d'Estudis Catalans fou un dels màxims exponents del programa noucentista. Aquest organisme acadèmic aviat va emprendre una important activitat arqueològica, que l'any 1915 va estructurar definitivament amb la formació del Servei d'Excavacions o d'Investigacions Arqueològiques, sota la direcció de Pere Bosch i Gimpera, jove arqueòleg format a Alemanya i pràcticament desvinculat de la tradició historiogràfica catalana (CORTADELLA, 1991). Tant des d'aquesta plataforma com des de la càtedra d'història antiga i medieval que va obtenir a la Universitat de Barcelona el 1916 encarrilà la renovació de l'activitat arqueològica a Catalunya dins de projectes d'investigació ben definits, destinats a sistematitzar l'estudi de la prehistòria i a integrar-la als corrents dominants de l'arqueologia europea, d'acord amb els postulats catalanistes.

Si fins a mitjan del decenni de 1910 la recerca arqueològica havia estat encapçalada per geòlegs i naturalistes de formació vuitcentista, des del 1914-1915 passava a ser capitalitzada per Pere Bosch i Gimpera i els arqueòlegs formats al seu entorn, que constituïren la denominada Escola de Barcelona, dins de la qual es va desenvolupar l'arqueologia noucentista amb un programa que superava àmpliament l'estricta actualització disciplinària per constituir part indèstriable del nou projecte cultural i polític del catalanisme. Entre la fi del decenni de 1910 i al llarg de la dècada

13. *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* (Barcelona), vol. I (1894) 279-300, ampliat anys després amb «Otros monumentos megalíticos en Cataluña», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* (Barcelona), vol. X (1911), 3-12.

14. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona), núm. 13 (1894), 81-108.

15. «Exploració arqueològica al Pallars», *Butlletí de l'Associació Catalana d'antropologia, etnologia i prehistòria* (Barcelona), vol. I (1923), 69-84.

16. Els materials prehistòrics es troben actualment integrats als fons del Museu Arqueològic de Barcelona i foren classificats el 1921 per Josep de C. Serra-Ràfols.

següent, l'Escola barcelonina va formular les bases de la sistematització crono-cultural de la prehistòria de Catalunya, i amb ella també la de tota la Península Ibèrica, sempre dins dels esquemes interpretatius del corrent històrico-cultural que dominaven l'arqueologia internacional, amb la qual també es va lligar de forma institucional per la participació dels arqueòlegs catalans als congressos i a les organitzacions acadèmiques europees a través de l'Institut d'Estudis Catalans. L'arqueologia noucentista, com tot el corrent històrico-cultural, no va prestar especial atenció al paleolític sinó que va centrar els seus interessos en la definició ètnica i cultural dels pobles en el període comprès entre el neolític i les cultures clàssiques, fet que respon a l'estreta articulació d'aquest discurs arqueològic amb els moviments nacionalistes de l'Europa del moment (TRIGGER 1989, 148-206. Traducció espanyola, 1992, 144-196). Aquests objectius historiogràfics varen entroncar a Catalunya, primer, amb el programa polític del regionalisme i tot seguit amb el nacionalisme de les esquerres frontpopulistes, de forma que l'arqueologia noucentista va esdevenir una de les respostes polítiques al discurs unitari de la historiografia espanyola, al qual contrarestava a partir del reconeixement de la diversitat cultural en la prehistòria peninsular.

5.1. De l'excursionisme científic a l'Institut d'Estudis Catalans

Un bon panorama de l'estat dels coneixements arqueològics a la Catalunya de ponent entre el primer i el segon decenni del Nou-cents el va aportar l'advocat, historiògraf i publicista pallarès Ceferí Rocafort i Sansó (1872-1917), actiu membre del Centre Excursionista de Catalunya i autor del volum dedicat a la província de Lleida de la *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras i Candi. En aquesta obra de caràcter enciclopèdic, va recopilar de forma molt exhaustiva les notícies de peces i jaciments arqueològics coneguts aleshores. Aquests es reduïen als megàlits i coves prehistòriques explorades o inventariades fonamentalment per Lluís Marià Vidal, a les inscripcions romanes compilades dins del *Corpus* d'Emil Hübner i algunes monedes ibèriques de seques locals. Ara bé, encara ignora completament tot altre vestigi de la cultura ibèrica, que no seria identificada arqueològicament al Pla de Lleida fins uns anys més tard per la labor de l'Institut d'Estudis Catalans, especialment encaminada a la investigació dels pobles pre-romans.

Es tracta, per tant, d'una obra on el saber arqueològic sobre les cultures pre-romana i romana es trobava ancorat en l'epigrafia i la numismàtica de tipus antiquari, i el referent a les etapes prehistòriques no superava l'estricta reconeixement dels monuments megalítics o dels establiments en coves, respecte als quals no arribava a poder formular adscripcions crono-culturals gens definides. D'aquesta manera el contingut del llibre encaixa perfectament amb les característiques de l'arqueologia catalana del seu moment, just abans que l'Escola de Barcelona iniciés la profunda renovació de la disciplina.

L'única novetat significativa incorporada al volum és la ressenya de les pintures rupestres de Cogul, donades a conèixer el 1908 pel mateix Ceferí Rocafort,

arran de la visita que hi va efectuar acompanyat del també membre del Centre Excursionista de Catalunya Juli Soler i Santaló (1865-1914), iniciador del muntanyisme pirinenc, i del rector de la població Ramon Huguet (mort el 1936). Aquest últim estudiós, interessat en la prehistòria, va formar una col·lecció de materials arqueològics de procedència comarcal i fou autor d'alguns treballs sobre aquesta matèria.¹⁷ La descoberta de l'abric de Cogul no fou pas el resultat d'un projecte d'investigació arqueològica definit, com ho serien una mica més tard les recerques portades a terme per l'Institut d'Estudis Catalans, sinó que s'inscriu encara en les recerques protagonitzades per l'excursionisme científic, de caire eminentment recopilatori. Ceferí Rocafort va publicar aquestes pintures de forma immediata a la premsa excursionista en un article on assenyalava les seves diferències respecte a l'art parietal occitano-cantàbric per la presència de figuració humana, alhora que remarcava la seva similitud amb les del barranc de Calapatar de Cretes, conegudes a través de la publicació feta per Santiago Vidiella just l'any anterior a la descoberta de Cogul, però que havien estat localitzades algun temps abans per Joan Cabré i Aguiló (1882-1947), arqueòleg autodidacte de Calceit. En el mateix article, Ceferí Rocafort va descriure també la necròpoli de tombes tallades a la roca del Saladar, que dubtava de relacionar amb els autors de les pintures rupestres.¹⁸

Les primeres pintures rupestres identificades als Països Catalans foren precisament les de Cretes i Cogul. A partir d'elles no sols es va esbossar la definició de l'anomenat art llewantí sinó que la seva descoberta va produir un impacte tan notable que desencadenà un seguit de recerques, de forma que al cap de poc temps el nombre de conjunts localitzats havia augmentat sensiblement. El recentment creat Institut d'Estudis Catalans va interessar-se de forma immediata per les pintures de Cogul i va encomanar al Centre Excursionista de Catalunya la realització d'una nova expedició de reconeixement que fou dirigida pel geòleg i prehistoriador Lluís Marià Vidal.¹⁹ Aquest en va publicar seguidament el primer estudi arqueològic, en el qual les pintures eren adscrites al període neolític pel tipus de fauna que hi és representada i aprofundia en la seva anàlisi comparativa amb l'art rupestre occitano-cantàbric.²⁰

La importància donada a l'art rupestre llewantí per la comunitat científica queda palesa en l'atenció mostrada pel reconegut prehistoriador francès Henri Breuil (1887-1961) que el mateix 1908 va examinar les pintures del Cogul²¹ i l'any següent les va publicar conjuntament amb les de Cretes en col·laboració amb Joan Cabré a la revista de l'Institut de Paléontologie

17. Sobre aquesta col·lecció vegeu J. A. TARRAGÓ, 1944, 35, nota 113.

18. C. ROCAFORT, «Les pintures de Cogul», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona), núm. 158 (1908), 65-67, on publica un calc en colors signat per Juli Soler i ell mateix.

19. A. RUBIÓ, J. PUJAN, «Memòria presentada...», *Anuari. Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), [II] (1908), 15-16.

20. L. M. VIDAL «Les pintures rupestres de Cogul», *Anuari. Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), [II] (1908), 544-550.

21. H. BREUIL, «Les peintures quaternaires de la roca de Cogul», *Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda* (Lleida), I (1908), 10.

Humaine de Paris,²² cosa que va permetre la seva incorporació a la bibliografia internacional. Henri Breuil va refutar la inicial adscripció postpaleolítica del Cogul i va datar en el paleolític superior l'art llevantí, coetani de l'occitano-cantàbric, perquè suposava que contenia representacions de fauna quaternària, i així va interpretar com un bisó una de les figures animals de l'abric del Cogul, la identificació del qual va esdevenir llargament polèmica.

El fet de situar en el paleolític superior l'art llevantí va fer que es considerés obra de les poblacions capsianes, cultura lítica africana que se suposava estesa a bona part de la Península Ibèrica, on es trobaven divergències significatives amb l'instrumental que d'aquest període havien proporcionat els jaciments francesos clàssics. D'acord amb aquesta tesi les pintures de l'abric del Cogul constituïen el límit nord del capsità a Catalunya, atès que el paleolític superior de la regió gironina s'acordava plenament amb els models francesos. Aquesta adscripció crono-cultural de l'art llevantí, tot i que fou seguida per destacats prehistoriadors, com Hugo Obermaier o Pere Bosch i Gimpera, va ser aviat contestada i donà lloc a un ampli debat que no ha estat superat fins a dates relativament recents amb l'atribució epipaleolítica o posterior de la pintura rupestre del llevant mediterrani i la seva independització de la cultura capsiana, la presència peninsular de la qual ha estat també refutada (TARADELL, 1962, 18-21 i 29-38).

L'immediat estudi arqueològic de la balma de Cogul va ser promogut per l'Institut d'Estudis Catalans i constituí la seva primera actuació en el camp de la prehistòria a la regió lleidatana. Amb aquesta institució, creada poc abans, l'arqueologia va disposar per primera vegada a Catalunya d'un aparell acadèmic i d'una notable capacitat d'acció i gestió. A més, en desvincular-se dels organismes estatals s'assolia la possibilitat de desenvolupar projectes de recerca propis en el territori català car se superava l'organització provincial per abastar tot l'àmbit del Principat, subjecte fins aleshores a la desmembració imposada per l'ordenament vuitcentista de l'Estat espanyol. D'altra banda, la càtedra obtinguda per Pere Bosch Gimpera a la Universitat barcelonina el 1916 va possibilitar també, per primera vegada, la formació específica dels investigadors, que d'aquesta manera es va desplaçar des del camp de les ciències naturals al de la filosofia i lletres. Així mateix, l'existència d'un aparell acadèmic va permetre que els arqueòlegs de nova formació s'hi integrassin per crear la primera generació d'arqueòlegs professionalitzats del país.

Durant els primers anys del decenni de 1910 la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut va promoure un seguit de missions arqueològiques dirigides per Lluís Marià Vidal i Manuel Cazorro que seguiren les passes dels treballs anteriors sobre estacions prehistòriques del Pirineu occidental (Cova Fòric d'Os de Balaguer i Cova Negra de Tragó de Noguera),²³ a

banda d'alguna actuació puntual de documentació de troballes casuals.²⁴ La informació de noves descobertes procedia en molts casos de les relacions mantingudes pels arqueòlegs de l'Institut amb els estudiosos locals, que actuaven com una xarxa informal de corresponsals. La Catalunya de ponent, però, no comptava amb una erudició local de massa entitat, sens dubte a causa del feble desenvolupament de la regió i l'absència de nuclis urbans amb una significativa dinàmica social, fora de la capital provincial, i també per raó de l'arcaisme dels seus grups dominants incapaçs de generar cercles intel·lectuals, sovint poc permeables a l'influx del moviment catalanista, àmbit dins del qual es va formar la major part de l'erudició local catalana.

Entre els informadors de l'Institut destaca Eduard Camps i Cava (mort el 1954), metge de Guissona interessat en l'arqueologia i estudis de les estacions prehistòriques de la localitat, on des de la primèria del segle va formar una col·lecció arqueològica de certa importància conjuntament amb el seu oncle Joaquim Cava i Miralbell, registrador de la propietat.²⁵ Les seves recerques varen permetre la localització de diversos jaciments, alguns dels quals foren estudiats per Pere Bosch i Gimpera o excavats, força més tard, per Josep Colominas.²⁶

La tasca de l'Institut va experimentar un canvi molt substancial entre els anys 1914-1915 amb la formació del Servei d'Excavacions o Investigacions Arqueològiques. L'assumpció de la direcció del nou organisme de Pere Bosch i Gimpera va comportar la redefinició dels anteriors projectes d'investigació o la formulació d'altres de nous. Així, mentre s'aprofundia en l'estudi del megalitisme a l'interior de Catalunya, s'iniciava també l'exploració del poblament ibèric al Pla de Lleida. L'objectiu puntual d'aquest últim projecte era obtenir informació d'una àrea de l'iberisme gens coneguda i comparar-la amb les aportacions de les excavacions dels jaciments de la costa i del Matarranya.²⁷ Cal remarcar que fins aleshores les notícies sobre l'àrea ilergeta es reduïen exclusivament a les proporcionades per la numismàtica i l'explotació de les fonts clàssiques,

24. J. F(OLCH) I T(ORRES), «Descobriments arqueològics entre les comarques de la Segarra i l'Urgell», *Anuari. Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), IV (1911-1912), 681-683, on es descriuen les noves troballes efectuades a la vil·la romana del Vilet (Rocafort de Vallbona), que havia estat identificada per primer cop el 1874, i també la prospecció dels llocs de la Fogonussa i Maldanell.

25. Estacions i col·lecció descrites per ell mateix a l'*Album de fotografies y referencies de la Balma Cissa. Memoria presentada a l'Institut d'Estudis Catalans*, 1913 (Manuscrit inèdit, col·lecció particular d'Eduard Riu-Barrera). També ressenyades en el text anònim «La col·lecció Camps a Guissona» i per P. BOSCH I GIMPERA, «Sepulcre de Guissona», *Anuari. Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), vol. V (1913-1914), 812-814 i 879-880. En vida d'Eduard Camps i Cava la seva obra de temàtica arqueològica va restar pràcticament inèdita. Pòstumament han estat publicats alguns dels seus escrits com «La plana de Guissona: una comarca "arqueològica"» a *Ilerda* (Lleida), XXIV (1960), p. 41-51, o els incorporats dins del seu compendi d'història local *Guissona*, editat per Joan Santaelària, Barcelona 1982.

26. J. COLOMINAS, «Poblado ibérico de Guissona», *Ampurias* (Barcelona), vol. III (1941), 33-38.

27. J. COLOMINAS, A. DURAN, «Restes de poblats ibèrics al Pla d'Urgell i Segarra», *Anuari. Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), vol. VI (1915-1920), 606-616.

22. H. BREUIL, J. CABRÉ, «Les peintures rupestres du bassin inférieure de l'Ébre I Les rochers peints de Calapatá à Cretes II Les fresques à libre de Cogul», *L'Antropologie* (París), XX (1909).

23. A. RUBIÓ, F. MARTORELL, «Memòria presentada...», *Anuari. Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), V (1913-1914), XL-XLIII.

sense que hi hagués hagut cap intent de correlacionar-les amb el registre arqueològic.

Pere Bosch i Gimpera va formar al seu entorn un grup de col·laboradors que havia de constituir la generació d'arqueòlegs de l'Escola de Barcelona, actius molts d'ells fins el tercer quart del segle. Dels membres d'aquest cercle, en el qual va participar de forma efímera Joan Serra i Vilaró, els que més intervingueren en les recerques per la Catalunya de ponent foren Josep Colominas i Roca (1884-1959), Josep de C. Serra-Ràfols (1902-1971) i el ceriverí Agustí Duran i Sanpere (1887-1975), fill d'una família de patricis locals i llicenciat en dret i filosofia i lletres que aviat va allunyar-se de l'arqueologia de camp en obtenir el 1917 una plaça d'arxiver a l'Ajuntament de Barcelona, des d'on va iniciar una extensa labor d'estudi històric d'aquesta ciutat.

L'Institut va encarregar a Agustí Duran i Sanpere i Josep Colominas la prospecció i excavació d'un seguit d'establiments ibèrics a les comarques de l'Urgell i la Segarra (la Fogonussa de Sant Martí de Maldà, el Tossal de Mor de Tàrrega i el de les Tenalles de Sidamon), en una missió efectuada entre la primavera i l'estiu de 1915,²⁸ precedida del reconeixement d'aquests jaciments amb l'ajut d'informadors locals, com el prevere maldanenc Sanç Capdevila (1883-1932). Els resultats obtinguts durant la campanya de 1915 foren molt importants, però tanmateix, l'Institut no hi va continuar els treballs, que només foren seguits esporàdicament i d'una forma molt precària per part d'algun estudiós local, sense massa repercussió fora del seu àmbit. Aquest és el cas de la labor que des de 1916 va portar a terme el religiós Bernat Noguera i Sala, professor dels escolapis de Tàrrega, des d'on amb els seus alumnes va prosseguir l'exploració del Tossal del Mor a més de prospectar altres jaciments de la comarca i formar una col·lecció arqueològica que donaria origen anys més tard al museu municipal d'aquesta localitat (ESPINAGOSA, 1989, 146).

Paral·lelament i amb més intensitat, Pere Bosch i Gimpera, Josep Colominas i Josep de C. Serra-Ràfols excavaren un nombre important de coves i megàlits de la Noguera, el Pallars, l'Urgell i l'Alt Urgell. Aquestes campanyes es prolongaren des del 1915 fins els volts de 1925,²⁹ quan el règim dictatorial del general Primo de Rivera, instaurat el 1923, va dissoldre definitivament el govern de la Mancomunitat i els seus organismes culturals, com a part de l'ofensiva de les oligarquies espanyoles per recuperar el control unitari de l'estat. Ateses les limitacions d'actuació encetades durant els

primers anys del Directori les facultats de Filosofia i Lletres i de Ciències de la Universitat de Barcelona crearen l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria, amb voluntat interdisciplinària, en el *Butlletí* de la qual es varen publicar les noves recerques que Josep de C. Serra-Ràfols va realitzar en jaciments prehistòrics del Pallars.³⁰

Es pot dir que cap a la darreria del decenni de 1920 la sistematització de l'arqueologia noucentista sobre la prehistòria catalana i peninsular havia assolit la seva plena formulació. Els treballs de síntesi havien estat encetats per Pere Bosch i Gimpera en dues obres fonamentals, el llibre *Prehistòria catalana* de 1919 i l'apèndix *La arqueologia prerromana hispànica* de la traducció espanyola de l'obra d'A. Schulten *Hispania* editada el 1920. Anys més tard, Josep de C. Serra-Ràfols les havia revisat en l'obra *El poblament prehistòric a Catalunya* del 1930. Entre les contribucions sectorials destaquen les de Lluís Pericot *La civilització megalítica catalana y la cultura pirenaica* de l'any 1925 i la de Joan Serra i Vilaró sobre el mateix tema, publicada el 1927, o l'anterior sobre la cultura del vas campaniforme, editada el 1924.

Un cop caiguda la Dictadura del general Primo de Rivera i instaurada la República el 1931, la represa de l'activitat arqueològica fou paral·lela a l'establiment d'un règim autònom a Catalunya. No obstant, la lentitud del procés de transferències estatals al govern català i la supressió de l'Estatut d'Autonomia entre els anys 1934-1936, feren que el desplegament institucional de la Generalitat experimentés fortes dificultats. De nou Pere Bosch i Gimpera va ser encarregat de dirigir l'organització de l'arqueologia a Catalunya, que fou articulada a partir de la creació del Museu d'Arqueologia de Catalunya, inaugurat l'any 1935. L'aixecament dels militars facciosos i els esdeveniments revolucionaris del 1936 entorpiren notablement el desenvolupament d'aquest projecte, i durant el període bèl·lic la salvaguarda del patrimoni històric va capitalitzar l'activitat governamental. De tota manera durant la guerra es desenvoluparen a nivell legislatiu un seguit d'iniciatives destinades a dotar l'activitat arqueològica del Principat d'una nova ordenació, tant en l'aspecte d'investigació com museístic i d'intervenció, també dissenyades pel propi Pere Bosch i Gimpera, però que varen quedar totalment truncades per la victòria militar franquista del 1939 (SERVEI 1937; DUPRÉ, RAFEL 1991).

5.2. *El Museu Diocesà de Solsona i Joan Serra i Vilaró*

La formació d'un museu diocesà a Solsona havia estat proposada el 1891 pel bisbe de Vic i alhora administrador apostòlic de la diòcesi solsonina Josep Morgades, però en realitat no fou creat fins l'any 1896 pel seu successor Ramon Riu, en una iniciativa museística integrada en el programa neocatòlic desplegat per l'Església durant la Restauració, i dins del qual l'arqueologia sagrada era una peça més de reafirmació

28. Vegeu nota precedent. Un relat més viu d'aquesta campanya es troba en el recull de records d'A. DURAN I SANPERE, *Tornant-hi a pensar*, Ed. Selecta, Barcelona 1961, p. 50-56. Respecte les excavacions de la Fogonussa i el Tossal del Mor veure O. Saula, 1993, 56-58.

29. Recopilades al vol VII de l'*Anuari. Institut d'Estudis Catalans* (1915-1920) en els articles de P. Bosch «Sepulcres del Baix Urgell», p. 470, J. COLOMINAS, «Sepulcres en cistres no megalítics», p. 470-471, P. BOSCH, «Resultats de l'exploració de coves de Catalunya per l'Institut d'Estudis Catalans (1915-1920)», 473-481 i J. COLOMINAS, «Els sepulcres megalítics a l'Alt Urgell», 493-500, així com a el vol VII de l'*Anuari* (1921-1926) en l'article de J. DE C. SERRA-RAFOLS, «Sepulcre megalític «La llosa del Corralet» (Biscarbó)», 47-49.

30. Vegeu nota 16.

cultural. Sota el seu primer conservador Jaume Viladrich, l'activitat del museu es va centrar en la compilació del mobiliari litúrgic antic de les esglésies del bisbat, tasca seguida en un primer temps pel qui fou nomenat conservador el 1909, Joan Serra i Vilaró (1879-1969). Aquest sacerdot havia rebut la seva formació històrico-arqueològica en els dos seminaris on va estudiar, Solsona i Vic, en els quals s'impartien classes d'arqueologia sagrada a càrrec dels respectius responsables dels museus episcopals, Jaume Viladrich i Josep Gudiol.

Malgrat que Josep Serra i Vilaró va dedicar-se en els primers anys de la seva carrera eclesiàstica a temes d'història documental i artística, alguns en col·laboració amb l'Institut d'Estudis Catalans, des de mitjan del decenni de 1910, quan el Museu Diocesà va rebre un nou impuls amb el nomenament l'any 1914 d'administrador apostòlic del bisbat de Solsona a Francesc Vidal i Barraquer, els seus interessos es desplaçaren ràpidament i quasi exclusiva cap a l'arqueologia prehistòrica i ibèrica (J. MASSÓ i X. PEDRALS a DD.AA., 1994, 9-11 i 12-19). El decantament que cap aquests camps va experimentar en aquell moment l'arqueologia catalana devia influir-lo poderosament i fer-li veure que una diòcesi com la de Solsona, amb un pobre patrimoni artístic podia, en canvi, ser un centre important de la recerca en prehistòria i protohistòria, fins aleshores completament ignorada a la Catalunya central (J. CALDERER et al. a DD.AA., 1994, 20-23).

Aproximadament en deu anys, entre el 1915 i el 1925, Joan Serra i Vilaró va realitzar una tasca ingent d'excavació en estacions de tota mena, des del neolític fins a l'època romana, en les comarques centrals del Principat que corresponen a la diòcesi solsonina, seguida força puntualment de la publicació de gran part de jaciments excavats i de l'exposició museogràfica dels objectes recuperats. Les monografies de les excavacions destaquen sovint per un notable detallisme descriptiu i rigor analític encara poc estès dins l'arqueologia catalana coetània, i en elles va donar a conèixer els treballs realitzats al dolmen de Llanera, les coves del Segre, Can Maurí i Riner, els poblats d'Anseresa d'Olius, el Castellvell de Solsona i Sant Miquel de Sorba, així com les estacions romanes d'Abella i Solsona, on va localitzar un taller de terra sigil·lada, que fou el primer identificat a la península (J. BUXEDA i J. M. GURT a DD.AA., 1994, 42-51).

Aquestes recerques, que aviat es definiren com un projecte d'investigació força precís sobre les cultures protohistòriques i el procés d'iberització a la Catalunya central, les va realitzar de forma personal i independentment de l'Escola de Barcelona, nucli hegemònic de l'arqueologia catalana, amb el qual va mantenir un somort conflicte després d'una efímera col·laboració. Tant és així, que bona part de les seves excavacions foren finançades i publicades per la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades del govern espanyol, fet del tot excepcional a la Catalunya del primer quart de segle. No obstant, els plantejaments i les línies d'investigació de Joan Serra i Vilaró encaixaren plenament amb el caràcter de l'arqueologia noucentista, malgrat la seva autonomia d'actuació. De forma paral·lela, a més, va editar un conjunt de

monografies i estudis de síntesi a càrrec del propi museu de Solsona, entre els quals es troben les seves obres més significatives, *El vas campaniforme a Catalunya i les coves sepulcralcs eneolítiques*, *De metal·lúrgia prehistòrica a Catalunya* (1924) i *la Civilització megalítica a Catalunya. Contribució al seu estudi* (1927), on va assajar la sistematització de les seves investigacions sobre la protohistòria local, sovint en oposició amb algunes de les tesis defensades per l'escola barcelonina, sobretot en qüestions referides a la cultura campaniforme o el megalitisme. Aquestes aportacions foren fonamentals per a la prehistòria a la Catalunya central, on les recerques arqueològiques no es varen reprendre fins als darrers anys de la Dictadura franquista o posteriorment (J. CASTANY i M. CURA a DD.AA., 1994, 32-41).

Joan Serra i Vilaró va iniciar vers 1922 la seva activitat arqueològica al Camp tarragoní amb l'estudi de les coves prehistòriques d'Escornalbou promogut per Eduard Toda, i el 1925 es va traslladar a Tarragona per a dirigir l'excavació de la necròpoli mal anomenada Paleocristiana del Francolí per encàrrec del seu protector, l'eclesiàstic Francesc Vidal i Barraquer, arquebisbe de Tarragona des de 1919, interessat a desenvolupar una àmplia recerca sobre els primers testimonis cristians a la ciutat. Des d'aleshores Joan Serra i Vilaró abandonà les investigacions que havia portat a terme en el Museu Diocesà de Solsona per dedicar-se exclusivament a l'estudi arqueològic de la Tarragona romana, camp en el qual va efectuar aportacions de gran interès.

6. Museus i arqueologia a Lleida des del s. XIX a la Generalitat republicana

A Catalunya, on gairebé no es va estendre el col·leccionisme artístic o científic iniciat en el Renaixement, els primers museus es formaren durant el segon quart del s. XIX a les ciutats més importants i tingueren des de bon començament caràcter públic, en tant que s'integraren dins dels programes liberals d'instrucció pública. La seva creació va ser el resultat d'iniciatives dels cercles intel·lectuals romàntics encaminades a la salvaguarda de les obres artístiques afectades per les destruccions monumentals causades, sobretot, en els monestirs per les revoltes populars i per la desamortització, però també per les grans transformacions que generava en l'urbanisme la dissolució de l'antic règim i l'emergència dels models capitalistes a les ciutats.

Aquests primers museus els varen crear entitats locals o bé, en els llocs amb una menor dinàmica cultural, les Comissions Provincials de Monuments instituïdes el 1844 a tot el territori estatal espanyol. Ateses les seves condicions d'origen els fons que recopilaren foren de tipologia i cronologia molt determinada, procedents en la seva major part dels monestirs extingits el 1835 o d'enderrocs d'edificacions medievals i en algun cas de troballes casuals d'època romana, pràcticament l'únic registre arqueològic reconegut aleshores. La reduïda capacitat legal i financera atorgada per l'estat a les Comissions Provincials de Monuments durant el s. XIX va provocar que ni en el camp museístic ni en el de la salvaguarda

monumental desenvolupessin una labor massa significativa i en cap cas esdevingueren centres impulsors de la recerca arqueològica. Cal remarcar, però, que malgrat aquestes limitacions les seves gestions varen ser determinants per evitar la desaparició de nombrosos conjunts monàstics catalans, únic àmbit en el qual tingueren possibilitats reals d'intervenció. La Comissió provincial lleidatana, formada com totes per membres del grup intel·lectual-professional local, va quedar mancada d'objectius per l'absència de monestirs de gran entitat monumental en la regió del Pla de Lleida. De tota manera va poder formar una petita col·lecció, instal·lada a inici de la dècada de 1850 a la capella de l'antic convent del Roser, edifici on s'havien emplaçat altres equipaments estatals destinats a la instrucció com l'institut de segon ensenyament o la biblioteca pública, constituïda amb els fons monacals dels convents abolits (LLADONOSA, 1980, 323-325).

La vida del museu, transformat en Provincial d'Antiguitats per les reformes governamentals de l'últim quart del segle, fou extraordinàriament lànguïda al llarg del vuit-cents, gairebé imperceptible, i en ell s'acumularen escultures i làpides procedents de la Seu Vella, els mosaics trobats el 1874 al Vilet, una col·lecció numismàtica (SOL, TORRES 1989, 80-81) i elements arquitectònics trobats a la plaça de Sant Joan vers 1880 amb motiu de les obres del nou temple (TARRAGÓ 1944, 68-69). A partir de 1915 els seus fons passaren a integrar-se al Museu d'Art. Molt a final del vuit-cents va sorgir una nova iniciativa museística a Lleida, aquest cop lligada al moviment neocatòlic que promovia l'aparell eclesiàstic i que va prendre una gran embranzida durant l'episcopat de Josep Messeguer i Costa (1889-1905). Aquest prelat, d'una forma gairebé simultània a actuacions similars dels bisbats de Solsona o Vic i en coincidència amb l'inici de la construcció del nou seminari conciliar l'any 1893, va proposar la creació d'un museu catòlic destinat a complementar els estudis d'arqueologia sagrada que s'hi impartien i a salvaguardar el patrimoni antic del bisbat.

En aquest mateix context es troba la restauració eclesial de l'antic temple parroquial de Sant Miquel que va patrocinar el mateix bisbe. L'església, destinada a ús militar des del s. XVIII i retornada per l'estat al bisbat el 1892, fou objecte d'una intervenció arquitectònica per part de l'arquitecte Celestí Company, autor també de l'edifici neomedieval del nou seminari. L'obra, concloua el 1893 va comportar la inclusió a la seva façana de ponent d'elements ornamentals procedents de l'església aragonesa d'El Tormillo, que pertanyen a la denominada escola del romànic lleidatà. D'aquesta manera la revalorització de l'art medieval i la recuperació dels models estilístics d'aquesta escola es transformava en emblemàtica de la reacció neocatòlica a la ciutat, com ho havia insinuat anys abans la seva utilització en la decoració de la nova església de Sant Joan, obra de l'arquitecte Juli Saracibar del 1885.

Arran de la inauguració oficial el 1894 de l'edifici del nou seminari, la col·lecció museística que fins aleshores s'havia recopilat va ser instal·lada a la biblioteca, si bé a causa de l'augment del nombre de peces el 1895 es va habilitar una sala especial a la planta baixa. El Museu Catòlic Diocesà no va

arribar a ser fins a final del decenni de 1910 gran cosa més que una heterogènia recopilació d'objectes antics i relíquies religioses, constituïda sense altre criteri que el seu valor sacre i obtinguda per donació o dipòsit, a manca d'actuacions episcopals destinades a integrar els béns parroquials. El nomenament el 1917 de conservador a mossèn Josep Fusté i Vila (TARRAGÓ 1944, 35, nota 114) va donar un impuls al museu amb l'augment de les col·leccions i amb l'esbós de catalogació del seu fons, que va portar a formular un projecte de reforma, encarregat a l'arquitecte Joan Bergós i Massó el 1920 (PUIG 1993). La nova instal·lació del museu, que en aquesta etapa havia passat a denominar-se Museu Diocesà o Arqueològic del Seminari, fou oberta al públic el 1921 (SOL, TORRES 1989, 80).

Una de les conclusions de la dinàmica del moviment artístic local va ser l'acord a què arribaren el 1914 l'Ajuntament i la Diputació lleidatana per a la constitució d'un museu d'art, que tenia per objectius recopilar l'obra dels artistes locals i de crear un centre de formació cultural i artística. Es tracta, per tant, d'una iniciativa museística de caire educatiu, com sempre ho foren abans que el moviment modern trenqués amb els corrents historicistes i les avantguardes se'n desentenguessin per convertir-los en un anacronisme cultural, del qual difícilment han sortit, com ho mostra la persistent desorientació del sector museístic.

Després d'un infructuós intent d'estatjar el nou Museu d'Art a la Seu Vella es va decidir instal·lar-lo en una part de l'antic mercat de Sant Lluís. El projecte de rehabilitació fou encarregat a l'arquitecte provincial Ignasi Vilallonga, que per a ennoblir el vell edifici va folrar-lo d'unes emfàtiques façanes que reproduïen les d'un temple grec, com a diàfana referència al seu caràcter museístic i contingut artístic. Cal remarcar l'excepcionalitat d'aquest cas, perquè es tracta d'una de les poques mostres d'arquitectura museística de nova planta a Catalunya, on majoritàriament els museus no han generat arquitectura pròpia sinó tan sols la reordenació interior d'edificacions preexistents.

Les obres del Museu d'Art s'iniciaren el 1915 i es varen cloure el 1917. Aquest mateix any va ser inaugurat amb l'aportació fonamental de la donació del pintor lleidatà Jaume Morera i Galícia (1854-1927), raó per la qual el 1920 va rebre el nom de Museu d'Art Morera i Galícia. A més, les seves col·leccions integraren un fons artístic de la Diputació lleidatana, el de l'antic Museu Provincial d'Antiguitats i un petit dipòsit del Museu del Prado, que aviat s'amplià amb les donacions d'obres de diversos artistes lleidatans com les de Ramon Mestre i Vidal el 1918, Xavier Gosé el 1919 i Antoni Samarra el 1928 (SOL, TORRES 1989, 82-83; NAVARRO, PORTA 1990). El 1919 va ser publicat un catàleg provisional de les col·leccions d'aquest museu.³¹

L'edifici neogrec del Museu d'Art Morera i Galícia va presentar aviat greus problemes constructius, fins que es féu imprescindible el trasllat a una nova seu, cosa que es va produir el 1934 amb la seva instal·lació a l'Hospital de Santa Maria. Aquest important monument gòtic havia estat en perill de destrucció anys

31. *Índex provisional per a la formació d'un catàlech de les obres del Museu d'Art de Lleida*, Sol y Benet, Lleida, s.d. (1919).

abans, quan arran de l'obsolescència de l'equipament del vell l'hospital municipal fou cedit el 1914 a la Diputació Provincial per tal que es fes càrrec de la construcció d'un centre hospitalari de nova planta. Per a finançar aquesta operació es va comptar amb l'enderroc de l'edifici gòtic i la reparcel·lació del solar així alliberat, cosa que va provocar la reacció dels sectors culturals catalanistes de la ciutat.

La campanya en favor de la conservació de l'Hospital de Santa Maria, encetada el 1916, fou encapçalada pel Centre Excursionista de Lleida. Aquesta associació es va adreçar a l'Institut d'Estudis Catalans que va elaborar un informe, redactat per l'arquitecte Jeroni Martorell, on es recomanava la recuperació de l'edifici per a destinar-lo a equipaments culturals i educatius. El govern de la Mancomunitat va assumir aquesta proposta i el mateix any 1916 va acordar amb la Diputació lleidatana la compra de l'hospital gòtic i el finançament de la construcció del nou centre hospitalari, cosa que no es va fer efectiva fins el 1922 (SOL, TORRES 1989, 78-79).

Una altra campanya promoguda pel mateix Centre Excursionista lleidatà fou la que tenia per objecte el desallotjament de l'exèrcit espanyol de la Seu Vella i la recuperació del monument medieval. L'antiga catedral lleidatana havia estat convertida en fortalesa militar anys després de l'ocupació de la ciutat per les forces borbòniques el 1707 com a culminació d'un llarg procés de militarització del turó de la Seu encetat a mitjan s. XVII. El fet que aquesta iniciativa combinava l'interès per la recuperació del monument medieval amb posicions catalanistes i antiborbòniques va impossibilitar aconseguir els seus objectius durant molt temps.

Els inicis de la reivindicació ciutadana de l'antiga catedral, tot i que s'insinuaren a la darreria del s. XIX, varen prendre cos cap a l'any 1909, amb l'intent d'evitar unes obres casernàries que desfiguraven l'arquitectura antiga, immediatament frenat pel Ministeri de la Guerra. Tanmateix, les iniciatives en aquest sentit se succeïren com les promogudes per l'Associació d'Arquitectes de Catalunya el 1910, el Congrés d'Art Cristià de Barcelona el 1913 o el Congrés Excursionista de Tarragona el 1914. Aquest mateix any els diputats catalans a les Corts espanyoles i el govern de la Mancomunitat varen promoure la declaració oficial de monument per a la Seu Vella, obtinguda el 1918, i van sol·licitar el trasllat de la caserna a un nou emplaçament (BASSEGODA 1991).

El 1914 també es va crear una comissió institucional destinada a gestionar la construcció d'unes noves casernes per a poder desallotjar l'antic temple catedralici, al mateix temps que es plantejava la cessió de tot el turó a la ciutat i la desaparició de les zones polèmiques, a fi de facilitar l'expansió urbanística i la inserció del conjunt monumental a la ciutat. L'Ajuntament, després de diverses propostes, va acordar el 1917 amb el Ministeri de la Guerra la cessió del turó de Gardeny, però les dificultats financeres del municipi per adquirir aquests terrenys, propietat de particulars i l'adveniment de la Dictadura del general Primo de Rivera impediren executar aquesta operació. De fet, no fou fins el 1949 que els militars desocuparen la Seu Vella i es varen iniciar els treballs de restauració sistemàtica, a càrrec de l'arquitecte Alejandro Ferrant,

en un context polític completament diferent d'aquell en què s'havia generat la vindicació ciutadana del monument (SOL, TORRES 1989, 78 i 89-95, VILA 1991).

Al llarg del primer terç del s. XX l'activitat arqueològica a la ciutat de Lleida fou pràcticament inexistent, sense organismes ni cercles erudits interessats a desenvolupar recerques urbanes dins d'aquest camp. Tan sols obres de construcció de la nova estació del ferrocarril, entre els anys 1926-1928, produïren, de forma accidental, la descoberta d'una necròpoli d'època tardo-romana amb probables precedents alt-imperials que varen merèixer l'interès de Salvador Roca i Lletjós (PÉREZ 1992), catedràtic de geografia i història de l'institut local, deixeble de Pere Bosch i Gimpera, membre de la Comissió de Monuments i president de l'Ateneu Lleidatà (MISCEL·LÀNIA 1981). Fou ell qui va documentar aquestes troballes, que varen ser publicades en breus ressenyes a la premsa local³² i també qui va informar a J. de C. Serra-Ràfols de la localització de ceràmiques ibèriques al turó de la Seu.³³ En cap cas, però, es realitzaren excavacions arqueològiques sistemàtiques i tan sols algunes peces de la necròpoli de l'Estació foren dipositades al Museu d'Art Morera i Galícia.

Sota la direcció de Salvador Roca i Lletjós des de l'any 1930 el Museu d'Art Morera i Galícia fou definitivament traslladat i reinstal·lat a l'antic Hospital de Sant Maria el 1934. L'any següent i lligada a les seves activitats es va crear l'associació Amics dels Museus de la ciutat, que presidida per Francesc Roscallera, aviat agrupà més d'un centenar de membres i va promoure conferències, exposicions i donacions als museus de la ciutat (PORTA, NAVARRO 1990, 71-72). Un altre projecte museístic del període republicà a la Catalunya de ponent fou la institucionalització del museu de Tàrrrega, localitat que comptava amb la col·lecció arqueològica i naturalista formada des de la dècada de 1910 per l'Escola Pia. L'educador Àngel Oliveras va ser el promotor d'aquesta iniciativa que va obtenir un important recolzament ciutadà, però els esdeveniments polítics de l'octubre del 1934 que comportaren la supressió de l'Estatut d'Autonomia varen frustrar la seva realització (ESPINAGOSA 1989, 148-149).

Arran dels fets revolucionaris que succeïren l'aixecament contra la República dels militars facciosos el juliol del 1936, a Lleida, com a tot el territori republicà, es produïren nombrosos assalts i incendis d'edificis religiosos que destruïren o posaren en perill l'antic patrimoni eclesiàstic. Davant d'aquests fets, Salvador Roca i Lletjós i el Servei del Patrimoni Històric i Artístic del govern català, al qual estava adscrit, emprengueren amb un bon nombre de col·laboradors una intensa activitat de salvaguarda que va permetre recuperar les peces del Museu Diocesà, el tresor catedralici i de moltes altres esglésies

32. ARANAU, «El Dr. Roca i Lletjós parla a *Vida Lleidatana* de les recents descobertes arqueològiques», *Vida Lleidatana* (Lleida), núm. 16 (1926), 254-255 i S. ROCA LLETJÓS, «Les darreres troballes epigràfiques lleidatanes», *Vida Lleidatana* (Lleida), núm. 42 i 43 (1928), 20-22 i 36-38. Textos reeditats a MISCEL·LÀNIA 1981.

33. J. DE C. SERRA-RAFOLS, *El poblament prehistòric a Catalunya*, Ed. Barcino, Barcelona 1930, 112, nota 1.

de tot el bisbat de Lleida i de la Vall d'Aran, emmagatzemades al Museu d'Art, que passà a ser denominat Museu del Poble. Josep M. Gudiol i Ricart, membre del Servei destacat al front d'Aragó va col·laborar activament en la seva organització i classificació (JOSEPH 1971, 97-99). Els fons museístics foren confiscats i traslladats a Saragossa pel Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional arran de la presa de Lleida per les tropes franquistes el 1938 i no tornaren a la ciutat fins el 1941. Tot el patrimoni eclesiàstic va ser immediatament reprivatitzat a l'Església catòlica (PUIG 1993, 25-26).

7. L'arqueologia provincial franquista

Lleida fou la primera ciutat de Catalunya presa per l'exèrcit del general Franco. La seva caiguda el dia quatre d'abril del 1938 fou seguida l'endemà mateix per la promulgació d'un decret pel qual s'abolia el règim d'autonomia del Principat, encara que tal mesura no fou plenament efectiva fins a la seva total ocupació el febrer de 1939. El projecte polític de les forces alineades en el bàndol franquista significava, per una banda, l'aniquilació de l'hegemonia de les classes populars i de la seva capacitat política amb la imposició d'un ferri ordre social a tot l'Estat i, per l'altra, la destrucció de la dinàmica nacional autònoma de Catalunya que representava una greu amenaça al domini polític i social dels grups oligàrquics, locals i estatals.

La derrota republicana i la instauració de la Dictadura va permetre el desplegament immediat d'aquest programa polític, que va implicar, òbviament, la desarticulació de l'entramat cultural català, majoritàriament vinculat als moviments esquerrans, encara que no pas de forma exclusiva. Entre els recursos emprats en l'ofensiva desnacionalitzadora contra la societat catalana cal comptar la provincialització d'aquells organismes acadèmics que no foren completament desmantellats. Així, mentre l'Institut d'Estudis Catalans tot i no haver estat oficialment dissolt havia de passar a la clandestinitat, l'organització administrativa de l'arqueologia i el seu aparell museístic eren adscrits exclusivament a la Diputació de Barcelona. Al mateix temps la Universitat de Barcelona, un cop abolida la seva autonomia, era depurada sistemàticament del professorat vinculat als moviments esquerrans i catalanistes. No cal dir que els membres més significats de les institucions acadèmiques varen haver d'exiliar-se, com el cas de Pere Bosch i Gimpera, o bé foren represaliats.

El 1942 va ser creat l'Institut de Estudios Ilerdenses, institució amb la qual la dreta franquista lleidatana s'assegurava el control de l'activitat cultural sobre la província, un territori sense massa cohesió i on fins aleshores els nuclis doctes s'havien vinculat directament amb els cercles i projectes de la intel·lectualitat barcelonina, una relació que a partir d'aleshores quedava oficialment mediatitzada. La seva formació s'inscriu perfectament en el vast programa de provincianització, dretanització i espanyolització cultural, que a un nivell superior va tenir com a eix vertebrador el Consejo Superior de Investigaciones Científicas i les seves delegacions locals (PASAMAR,

1991, 43-60). L'eficiència de l'operació de neutralització de la tradició historiogràfica i arqueològica catalana resulta encara ben palesa. Contradictòriament, però, nombroses iniciatives culturals del nou règim adoptaren fórmules extretes del projecte noucentista català. En aquest sentit, l'Institut Ilerdenc va ser una barroera rèplica localista de l'Institut d'Estudis Catalans. La força del Noucentisme es projectava, així, en certa mesura sota la Dictadura amb la redefinició dels seus objectius polítics, posats al servei dels sectors socials catalans aliats del franquisme. El major exponent d'això fou l'actuació de Martín Almagro al capdavant dels organismes arqueològics que no foren dissolts sinó reconvertits, com per exemple el Museu Arqueològic barceloní, l'antic Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Els promotors de la nova institució lleidatana varen ser el ponent de cultura de Diputació, Josep Sol i Ballespí i el seu president, Josep Maria Porcioles, membre destacat del patriciat local, antic simpatitzant del regionalisme dretà integrat a l'aparell de poder franquista. La secretaria general de l'organisme la va assumir Josep Alfons Tarragó i Pleyan (1916-1983), catòlic conservador, net de Josep Pleyan i Porta, delegat local del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional i encarregat de la confiscació de les peces salvaguardades durant la guerra i la revolució. Deixeble de Salvador Roca i Lletjós, que s'havia exiliat a França el 1939, va ocupar una plaça de professor a l'Institut de segon ensenyament de Lleida. En determinats aspectes va continuar l'obra del seu mestre, ara bé, dins dels paràmetres del que s'ha anomenat *leridanismo*, corrent del qual fou uns dels principals exponents (HERNÁNDEZ 1983; GONZÁLEZ 1983), caracteritzada per afegir a l'acció cultural i social franquista ingredients localistes i costumistes, totalment depurats de qualsevol ressonància catalana i democràtica. A la llarga, però, dintre seu es covaren les primeres manifestacions del catalanisme antifranquista a la Catalunya oriental.

De jove, Josep Alfons Tarragó i Pleyan, junt amb d'altres companys va prospectar i practicar excavacions en nombrosos jaciments del Pla de Lleida, a banda del treball d'arxiu i la publicació d'algun estudi històric-arqueològic, cosa que li va valer de ser nomenat després de la guerra comissari provincial d'excavacions arqueològiques. La Comissaria Nacional va ser un organisme creat el 1939 pel nou estat franquista sota la direcció de Julio Martínez de Santa Olalla i constituït per una xarxa de delegacions locals i provincials que, a Catalunya, va integrar part del personal professional i dels corresponsals que havien participat en els organismes arqueològics de la Generalitat republicana, alguns represaliats i sense possibilitat d'accedir als aparells universitari o acadèmic, com fou el cas de Josep de C. Serra-Ràfols.

Des de la comissaria provincial Josep Tarragó va excavar durant els anys 1941-1942 el poblat de Gebut a Soses en una actuació tan exhaustiva com infructuosa, atès que va consistir en una simple extracció d'objectes, en una clara mostra de l'absència d'objectius fora de l'excavació en si mateixa. En el decenni 1940 la recerca sobre el poblament prehistòric al Pirineu oriental català, encetada a la fi del s. XIX i consolidada per l'Escola de Barcelona, va ser continuada per part

de Joan Maluquer de Motes i Nicolau (1915-1988) amb l'exploració de coves al Pallars. La seva formació universitària sota el mestratge de Pere Bosch i Gimpera el vinculaven a la tradició de l'arqueologia noucentista, dins de la qual s'inclou tota la seva àmplia activitat investigadora, que en principi va portar a terme associat al Museu Arqueològic barceloní i a l'Institut de Estudios Pirenaicos del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (MALUQUER 1988). El 1949 va obtenir la càtedra d'arqueologia a la Universitat de Salamanca, on va exercir fins el 1959 que s'incorporà a la Universitat de Barcelona i va reprendre en bona part les línies de recerca de la desballestada Escola d'Arqueologia barcelonina. En el decenni de 1960 i sota el seu guiatge, fou represa i ampliada l'exploració de les coves pallareses a càrrec del Grup Mediterrània d'Investigacions Espeleològiques, col·lectiu d'arqueòlegs amateurs encapçalat per Josep de la Vega, que l'any 1969 va excavar la cova dels Muricecs a Llimiana amb la participació dels joves llicenciats.³⁴

La labor de la secció arqueològica de l'Institut ildenc va prendre força a cavall dels decennis de 1940-1950 i va consistir, bàsicament, en la realització de prospeccions i petits sondejors en jaciments diversos del Pla de Lleida. Amb els materials recopilats i l'antic fons de la Comissió de Monuments, el 1954 va cercar un incipient museu anomenat Col·lecció Arqueològica de l'Institut, separada de l'antic Museu d'Art Morera i Galícia, que fou pràcticament desmantellat. El mateix any es va encarregar de protegir amb una reixa la balma del Cogul, d'adequar el seu entorn i d'instal·lar-hi una rèplica de les pintures. Pocs temps més tard l'Institut va emprendre les primeres excavacions amb la participació dels estudiosos Lluís Díez-Coronel i Roderic Pita i Mercé, principals impulsors i responsables de l'activitat arqueològica de la institució durant molts anys. La primera actuació d'importància fou l'excavació de salvament el 1958 dels poblats hallstàtic i ibèric de la Pedrera de Vallfogona de Balaguer, afectat per les obres de la central hidroelèctrica de Térmens. Aquesta descoberta, d'una notable repercussió en el camp de l'arqueologia protohistòrica catalana, va ser estudiada per Joan Maluquer de Motes, arran de la seva incorporació a la Universitat barcelonina.

La Secció Arqueològica de l'Institut va intensificar les activitats durant la dècada de 1960; sobretot les recerques a les valls baixes del Segre i el Cinca, alhora que Lluís Díez-Coronel i Roderic Pita i Mercé excavaven nombrosos jaciments de la regió, com la vil·la romana del Reguer a Puigverd d'Agramunt el 1961, les necròpolis tumulars d'incineració de les Roques de Sant Formatge a Seròs i la de la Colomina a Gerb, entre els anys 1962-1965, els poblats protohistòrics de Masada del Ratón i el Pilaret de Santa Quitèria a Fraga, entre els anys 1964-1967, la vil·la romana del Romeral d'Albesa, de 1965 a 1968, el poblament del bronze final de Genó i el castell andalusí i feudal de Balaguer el 1967, l'establiment romà de l'Hostal Nou de Balaguer el 1968,

o el conjunt tardo i postimperial de Bovalar a Seròs el 1969. Totes aquestes activitats foren donades a conèixer en la revista *Ilerda* publicada pel propi Institut i en els Congressos Nacionales de Arqueología espanyola, així com a través de la revista *Ampurias* del Museu Arqueològic barceloní (GONZÁLEZ 1987).

Aquests treballs es caracteritzaren per la seva manca de planificació, una execució força rudimentària i sense relació amb uns projectes concrets d'investigació, cosa que va facilitar, encara que semblava contradictori, la descoberta i primers estudis de temes inèdits a la Catalunya oriental, com les necròpolis tumulars d'incineració o els vestigis d'època andalusina. Ara bé, els estudis que resultaren d'aquestes excavacions i prospeccions no superaren la simple recopilació noticiosa de les cartes arqueològiques o la descripció de troballes. L'empobriment del bagatge intel·lectual i la regressió dels procediments analítics i de treball va ser molt notable, pel fet que la tasca de camp portada a terme per l'erudició va quedar gairebé desvinculada de les institucions i els programes de recerca que abans l'havien articulada.

Un factor de profunda transformació de l'arqueologia fou l'establiment el 1971 d'una delegació de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona a la ciutat de Lleida, que a partir del curs 1975-1976 va passar a dependre de la Universitat de Barcelona i que amb d'altres facultats constituí l'Estudi General de Lleida. Els professors del nou centre José Luís Maya, Emili Junyent i Arturo Pérez desenvoluparen aviat una important labor d'excavació i de sistematització de les aportacions precedents, alhora que es formaven les primeres generacions d'arqueòlegs universitaris a la Catalunya de ponent. Paral·lelament, la Universitat de Barcelona va integrar en els seus projectes d'investigació els treballs arqueològics que es realitzaven o s'havien executat en alguns jaciments de la regió. Joan Maluquer de Motes va assumir la direcció de les excavacions començades el 1970 al poblament ibèric del Molí de l'Espígol de Tornabous per Antoni Llorens, director del Museu Diocesà de Solsona, i els seus terrenys foren adquirits per la Dirección General de Bellas Artes del govern espanyol per a garantir la integritat de les restes.³⁵ L'any 1976 Pere de Palol va reprendre els treballs al Bovalar de Seròs, que des de final del decenni de 1960 havien restat interromputs després de la intervenció de l'Institut lleidatà.³⁶ Així mateix, sota la direcció de Manuel Riu es va iniciar el 1978 l'excavació del poblament de Sant Miquel de la Vall a Gavet de la Conca, que va ser la primera actuació en el camp de l'arqueologia medieval a la Catalunya oriental. Posteriorment, ha estat fonamentalment el personal de la Universitat lleidatana qui ha prosseguit els estudis arqueològics a la Catalunya oriental.

La dècada de 1970 va constituir un període de grans canvis a Catalunya tant en l'aspecte polític i cultural com en l'estrictament arqueològic. Per una banda es

34. Anònim (Josep de la Vega) «Assaig sobre l'història (sic) de l'investigació (sic) arqueològica a Catalunya» a *Agrupació de Diplomats d'Arqueologia Hispànica per la Universitat de Barcelona. XXè Aniversari 1974-1994*, ADAHUB, Barcelona 1994, 49-50.

35. Joan MALUQUER DE MOTES, *Molí de l'Espígol. Tornabous. Poblament ibèric*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1986, 7-8.

36. Pere DE PALOL, *El Bovalar (Seròs, Segrià). Conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, Diputació de Lleida - Generalitat de Catalunya 1989, 5-7.

va produir la crisi del model d'arqueologia provincial i la seva superació pel desenvolupament de l'activitat universitària que vehiculà les recerques locals en programes d'investigació formulats a partir dels interessos acadèmics, en un procés no exempt de tensions entre amateurs i el professorat universitari. De tota manera, el control universitari sobre l'activitat arqueològica va ser molt episòdic i no depassà gaire el decenni de 1970. Per altre costat, el progressiu debilitament de la Dictadura i la mort el 1975 del general Franco va portar a la instauració de la monarquia parlamentària i a l'establiment entre els anys 1979-1980 d'un nou règim autòmic a Catalunya, després d'un llarg procés capitalitzat per les forces antifranquistes del catalanisme i l'esquerra. Enmig d'aquest context de notable tensió política, l'any 1975 arran de les obres de construcció d'un aparcament subterrani a la plaça de Sant Joan de Lleida es varen posar al descobert les restes de l'antiga església junt a vestigis d'època romana. Les maniobres per impedir la seva excavació i l'intent, en bona part reeixit, de destruir les restes provocaren una important mobilització dels sectors culturals, que van aconseguir la suspensió dels treballs i la parcial conservació dels vestigis, actualment condicionats al subsòl de la plaça (GALLART, JUNYENT, PÉREZ, RAFEL 1985, 13-23). Malgrat tot, cal considerar que aquest conflicte fou determinant per al desenvolupament posterior de l'arqueologia urbana i les polèmiques erudites que va generar la identificació de les restes de la plaça de Sant Joan sancionaren la fi de l'especulació topogràfica en favor de l'exploració arqueològica.

La constitució el 1980 del Servei d'Arqueologia del govern autònom català i l'establiment l'any següent d'un delegat territorial a la província de Lleida va donar pas a una situació completament nova i sense gens de relació amb l'estat de coses precedent. Si en un principi aquest organisme semblava destinat estrictament a organitzar la recerca, la pràctica l'ha allunyat completament d'aquest objectiu. Per contra, de forma immediata a la seva creació va haver de centrar gairebé exclusivament la seva tasca en la salvaguarda i excavació dels jaciments en perill de destrucció per la creixent dinàmica urbanitzadora i de grans obres territorials, alhora que també introduïa l'actuació arqueològica en monuments subjectes a processos de restauració. Sovint aquestes actuacions han estat vinculades als projectes de recerca de l'Estudi General i també han comptat amb la col·laboració del municipi lleidatà, més o menys atzarosa segons la

correlació de forces present en el consistori. Paral·lelament es produí la renovació de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, gestada des de temps abans, i que va conduir també a la professionalització del seu personal dedicat a l'arqueologia el 1981 i a la represa de les activitats d'investigació, molt relantides durant la dècada precedent.

Les primeres excavacions sistemàtiques a la ciutat de Lleida foren les encetades al subsòl de l'edifici de la Paeria els anys 1961-1967 per l'Institut Ilerdenc i reempreses el 1981 per l'Estudi General (GALLART, JUNYENT, PÉREZ, RAFEL 1985, 25-38). Tanmateix, les intervencions de caràcter de salvament varen iniciar-se amb la campanya dels anys 1982-1983 a l'església de Sant Martí³⁷ i foren seguides per l'executada entre el 1984 i 1987 al solar de l'antic portal de la Magdalena,³⁸ realitzades per iniciativa del Servei d'Arqueologia de la Generalitat amb col·laboració del municipi. Va ser durant aquests anys quan per primera vegada a la ciutat fou aplicat de forma extensiva el sistema de registre estratigràfic d'excavació (JUNYENT, LÓPEZ, OLIVER 1992), cosa que ha permès la valoració històrica de totes les fases de l'evolució urbana i encetar el seu estudi arqueològic, que pel que fa a l'etapa andalusina, per exemple, havia estat totalment ignorada.

A partir dels primers anys del decenni de 1980 l'arqueologia a la Catalunya de ponent, com a tot el país, va passar de ser una limitada activitat erudita, que compartien amb més o menys tensions els grups amateurs i acadèmics, a esdevenir una pràctica institucional i professionalitzada d'un notable impacte social. Aquest no és un procés conclòs i els conflictes que causa són prou importants tant respecte a la seva articulació amb la dinàmica social com en relació al propi caràcter del saber arqueològic, així com de les seves formes de treball i d'organització. No hi ha dubte, però, que són precisament les contradiccions que l'activitat arqueològica planteja les que han de permetre consolidar-la com una forma de coneixement històric, o bé arraconar-la a la confecció d'insubstancials materials destinats a engreixar el mercat on trafiquen els autoanomenats gestors culturals.

Eduard Riu-Barrera

Arqueòleg del Servei del Patrimoni Arquitectònic
Generalitat de Catalunya
Carrer de la Portaferrissa 1
Barcelona 08002

37. J. GALLART, J. GIRALT, J. M. MIRÓ i E. VIVES, *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Ajuntament de Lleida (Monografies d'Arqueologia Urbana, núm. 3), Lleida 1991.

38. M. JULIÀ, P. LÁZARO, C. LORENCO, A. LORIENTE, A. OLIVER, M. PLENS i F. PUIG, *L'antic portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida (Monografies d'Arqueologia Urbana núm. 4), Lleida 1992.

Bibliografia

DD.AA. 1994

DD.AA., *Revelar el passat. Homenatge a Joan Serra i Vilaró en el XXV aniversari de la seva mort*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona - Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Tarragona.

AYARZAGÜENA 1990

A. Ayarzagüena, «Origen de la arqueología prehistórica en España», *Revista de Arqueología* (Madrid), núm. 105, 16-24.

BASSEGODA I NONELL 1991

J. Bassegoda i Nonell, «L'arquitecte Bonaventura Barregoda i Amigó i la Seu Vella de Lleida», *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Lleida, 6-9 març 1991*, Ajuntament de Lleida - Estudi General de Lleida, Lleida, 377-380.

BOSCH GIMPERA 1919

P. Bosch Gimpera, *Prehistòria catalana*, Ed. Catalana, Barcelona.

BOSCH GIMPERA 1920

P. Bosch Gimpera, «La arqueología prerromana hispánica», A. Schulten *Hispania*, Tip. de la Academia, Barcelona, 133-205.

BOSCH GIMPERA 1971

P. Bosch Gimpera, «La investigació arqueològica a Catalunya», *La universitat i Catalunya*, Ed. 62, Barcelona, 103-137.

CASASSAS I YMBERT 1989

J. Casassas i Ymbert, *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)*, Els llibres de la frontera, Sant Cugat del Vallès.

CEBRIÀ-MURO-RIU 1990

A. Cebrià; I. Muro; E. Riu, «Un projecte de coneixement històric: l'arqueologia», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 134, 65-71.

CEBRIÀ-MURO-RIU 1991

A. Cebrià; I. Muro; E. Riu, «La arqueología y la prehistoria en el siglo XIX: actitudes y conflictos científico-sociales en la Cataluña de la Restauración», *Congreso internacional de la historiografía de la arqueología y de la historia antigua de España (s. XVIII-XX)*, CSIC, Madrid, 79-84.

CLOSA I FARRÉS 1988

J. Closa i Farrés, «Los hallazgos romanos de la Conca del Segre desde 1780-1869. Ensayo de interpretación», *Prehistòria i arqueologia de la Conca del Segre...7è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà 6-8 de juny de 1986*, Institut d'Estudis Ceretans, 243-247.

CORTADELLA I MORRAL 1991

J. Cortadella i Morral, «La formació acadèmica de Bosch Gimpera: de la filologia grega a la protohistòria peninsular», *Congreso internacional de la historiografía de la arqueología y de la historia antigua de España (s. XVIII-XX)*, CSIC, Madrid, 161-166.

DANIEL 1943

G. Daniel, *The three ages. An essay on archaeological method*, Cambridge University Press.

DANIEL 1968

G. Daniel, *El concepto de prehistoria*, Ed. Labor, Barcelona.

- DANIEL 1978
G. Daniel, *Un siglo y medio de arqueología*, Fondo de Cultura Económica, México.
- DUPRÉ-RAFEL 1989
X. Dupré; N. Rafel, «L'arqueologia i les institucions de govern de Catalunya (1907-1939)», *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm 28, 105-123.
- DUPRÉ-RAFEL 1991
X. Dupré; N. Rafel, 1991, «La política arqueològica de la Generalitat de Catalunya durante la República», *Congreso internacional de la historiografía de la arqueología y de la historia antigua de España (s. XVIII-XX)*, CSIC, Madrid, 173-176.
- ESPINAGOSA 1989
J. Espinagosa, «El llarg camí del Museu de Tàrrrega», *Urtx* (Tàrrrega), núm. 1 (1989), 143-157.
- FABRE-MAYER-RODA 1985
G. Fabre; M. Mayer; I. Roda, *Inscriptiones romaines de Catalogne II Lérida*, Diffusion de Boccard, Paris.
- FONTANA 1988
J. Fontana, *La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868)*, vol V, *Història de Catalunya* (Dir. Pierre Vilar), Edicions 62, Barcelona.
- GALLART-JUNYENT-PÉREZ-RAFEL 1985
J. Gallart; E. Junyent; A. Pérez; N. Rafel, *L'arqueologia a la ciutat de Lleida 1975-1985*, Ajuntament de Lleida (Col·lecció La Banqueta), Lleida.
- GÓMEZ-ALBA 1992
J. Gómez-Alba, *Lluís Marià Vidal 1842-1922. Selecció d'obres. Biografia*, Museu de Geologia - Ajuntament de Barcelona.
- GONZÁLEZ PÉREZ 1983
J. R. González Pérez, «Josep Alfons Tarragó i l'arqueologia», *Ilerda* (Lleida), núm. XLIV, 39-48.
- GONZÁLEZ PÉREZ 1987
J. R. González Pérez, «La Sección de arqueología del IEI: cuarenta y dos años de arqueología leridana», *Caesaraugusta* (Saragossa), núm. 64, 221-232.
- GOVERNA 1985
M. V. Governa, «Arqueología y prehistoria en el País Valenciano», *Anejo Lucentum*, Alacant.
- GRAU-LÓPEZ 1979
M. Grau; M. López, «Arqueologia» i «Historiografia», *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*, Ed. 62, Barcelona, 51-54 i 238-245.
- GRAYSON-DONALD 1983
K. Donald Grayson, *The establishment of human antiquity*, Academic Press, London.
- HERNÁNDEZ PALMÉS 1983
A. Hernández Palmés, «Bio-bibliografía de don José Alfonso Tarragó Pleyan (1916-1983)», *Ilerda* (Lleida), núm. XLIV, 15-32.
- HUDSON 1981
K. Hudson, *A social history of archaeology. The british experience*, The Macmillan Press, London-Basingstoke.
- JOSEPH I MAYOL 1971
M. Joseph i Mayol, *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Editorial Pòrtic, Barcelona, 97-99.
- JUNYENT-LÓPEZ-OLIVER 1992
E. Junyent; J. B. López; A. Oliver, «Estratègia, anàlisi estratigràfica i registre en l'arqueologia lleidatana dels anys 80. La Harris Matrix», *Harris Matrix. Sistemes de registre en arqueologia*, Pagès editors, Lleida, vol. 2, 185-275.
- JUNYENT-LÓPEZ-RAFEL 1988
E. Junyent; A. López; N. Rafel, «El futur de l'arqueologia a Lleida», *Plecs d'història local*, núm. 16, 242-248, dins *L'Avenç* (Barcelona), núm. 117.
- LAMING-EMPERAIRE 1964
A. Laming-Emperaire, *Origines de l'archéologie préhistorique en France*, Éditions A. et J. Picard, Paris.
- LARA PEINADO 1975
F. Lara Peinado, «Los historiadores de la ciudad de Lérida (siglos XIII-XIX)», *Ilerda* (Lleida), núm. XXXVI, 273-301.
- LLADONOSA I PUJOL 1980
J. Lladonosa i Pujol, *Història de la ciutat de Lleida*, Ed. Curial, Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES 1988
J. Maluquer de Motes, «Mig segle de recerques prehistòriques a les valls de la Noguera Pallaresa i del Segre a les vores del Montsec», *Prehistòria i arqueologia de la Conca del Segre. Homenatge al Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes*, Institut d'Estudis Cerdans, Puigcerdà, 17-24 i bibliografia de l'autor, 25-26.
- MANGUES 1991
A. Mangues, «Lluís Roca i Florejachs: de la "memòria" o l'inefable el va temptar», *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Lleida, 6-9 març 1991*, Ajuntament de Lleida - Estudi General de Lleida, Lleida, 369-375.
- MARC 7 1986
Marc 7, «L'arqueologia catalana», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 90, 55-61, núm. 91, 64-71 i núm. 92, 47-53.
- MAYA GONZÁLEZ 1977
J. L. Maya González, *Lérida prehistòrica*, Dilagro (Col. Cultura Ilerdense, Serie Arte e Historia), Lleida 1977.
- MEEK, RONALD 1981
Meek, L. Ronald, *Los orígenes de la ciencia social. El desarrollo de la teoría de los cuatro estadios*, Siglo veintiuno editores, Madrid.

MISCEL·LÀNIA 1981

Miscel·lània homenatge al professor Salvador Roca i Lletjós, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1991.

PASAMAR ALZURIA 1991

G. Pasamar Alzuria, *Historiografia e ideologia en la postguerra espanyola: la ruptura de la tradició liberal*, Universidad de Zaragoza.

PÉREZ ALMOGUERA 1991

A. Pérez Almoquera, *Lleida romana*, Pagès editors, Lleida.

PÉREZ ALMOGUERA 1992

A. Pérez Almoquera, «Los hallazgos de la zona de enterramientos en torno a la estación de ferrocarril de Lleida», *Revista d'Arqueologia de Ponent* (Lleida), núm. 2 (1992), 199-215.

PERICOT 1925

L. Pericot, *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*, Universidad de Barcelona, Barcelona.

PIGGOTT, STUART 1989

Piggott, Stuart, *Ancient britons and the antiquarian imagination. Ideas from de Renaissance to the Regency*, Thames and Hudson, London.

PORTA-NAVARRO 1990

E. Porta, J. Navarro, *Història del Museu Morera 1915-1990*, Ajuntament de Lleida (Col·lecció La Banqueta), Lleida.

PUIG I SANCHÍS 1993

I. Puig i Sanchís, «El Museu Diocesà de Lleida», *Museu Diocesà de Lleida. Catàleg. Exposició Pulchra*, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, 23-29.

RIU-BARRERA 1989

E. Riu-Barrera, «Orígens i evolució de l'arqueologia a Catalunya», *Cultura* (Barcelona), núm. 3, 40-42.

RIU-BARRERA 1992

E. Riu-Barrera, «Les arqueologies del segle XIX a Catalunya», *Un home per a la història. Homenatge a Bonaventura Hernández Sanahuja*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 20-39.

ROCAFORT s.d.

C. Rocafort, *Provincia de Lleyda* volum de la *Geografia general de Catalunya* (dirigida per F. Carreras i Candi), Barcelona.

SAULA I BRIANSÓ 1993

O. Saula i Briansó, «Història de les excavacions arqueològiques a la comarca de l'Urgell (I) Les primeres intervencions de l'Institut d'Estudis Catalans», *Urtx* (Tàrraga), núm. 5, 51-61. El segon d'aquest estudi, publicat el 1994, «(II) De la postguerra a l'any 1975», *Urtx* (Tàrraga), núm. 6, 5-33, no ha pogut ser utilitzat en el present text.

SERRA-RÀFOLS 1930

J. de C. Serra-Ràfols, *El poblament prehistòric de Catalunya*, Ed. Barcino, Barcelona.

SERVEI D'EXCAVACIONS I ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA 1937

Servei d'Excavacions i Arqueologia de Catalunya, *Memòria 1936-1937*, Barcelona.

SOL-TORRES 1989

R. Sol, C. Torres, *Lleida en els temps de la Mancomunitat de Catalunya (1913-1924)*, Ed. Virgili & Pagès, Lleida.

TARRADELL 1962

M. Tarradell, *Les arrels de Catalunya*, Ed. Vicens-Vives, Barcelona.

TARRAGÓ 1944

J. A. Tarragó, *Materiales de arqueología de la ciudad de Lérida*, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida.

TIGGER, BRUCE 1989

Tigger, G. Bruce, *A history of archaeological thought*, Cambridge University Press. Traducció espanyola *Historia del pensamiento arqueológico*, Ed. Crítica, Barcelona 1992.

UCELAY DA CAL 1982

E. Ucelay da Cal, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Edicions de la Magrana, Barcelona.

VILÀ I TORNOS 1991

F. Vilà i Tornos, «Desfeta i recuperació de la Seu Vella», *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Lleida, 6-9 març 1991*, Ajuntament de Lleida - Estudi General de Lleida, Lleida, 357-367.